

บทที่ ๒

หงส์ในวรรณคดีสันสกฤต

เรื่องราวของหงส์มีปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตอย่างแพร่หลาย อาทิ ในคัมภีร์ฤคเวท คัมภีร์อุปนิษัท คัมภีร์มหาภารตะ คัมภีร์รามายณะ และวรรณคดีบทละคร เรื่องต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะเรื่องราวของหงส์ตามที่ปรากฏ ส่วนมากเป็นข้อความที่กล่าวแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ข้อความที่กล่าวแทรกนั้น มีทั้งเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงหงส์โดยตรง และปรากฏในลักษณะเปรียบเทียบ กับสิ่งต่าง ๆ หรือบรรยายควบคู่ไปกับธรรมชาติ ดังนั้นการศึกษาเรื่องราวของหงส์จึงต้องอาศัยการเก็บความจากเรื่องราวในวรรณคดีในลักษณะดังกล่าว จึงจะพอทำให้ทราบเรื่องราวของหงส์ได้ อย่างไรก็ตามเมื่อได้ศึกษาเรื่องราวของหงส์แล้วพบว่า ในบรรดาคานท์ที่ได้รับการกล่าวถึงในวรรณคดีสันสกฤต หงส์เป็นนกชนิดหนึ่งที่วิไลความนิยมยกย่องเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากในวรรณคดีหลายเรื่องมีข้อความกล่าวยกย่องหงส์ว่าเป็นนกที่สูงที่สุดในบรรดาสัตว์ปีกทั้งหลาย ถึงข้อความตอนหนึ่งในมหากาพย์รามายณะ อุตตรกานท์ พระวรุณตรัสเรียกหงส์ที่กำลังว่ายน้ำอยู่ในแม่น้ำคงคาว่า "คุณของท่านผู้เป็นใหญ่ในหมู่สัตว์ปีกทั้งหลาย" ^๑ ทั้งนี้เป็นต้น นอกจากนี้ อาเธอร์ เอ แมคโคเนล นักปราชญ์ทางภาษาสันสกฤตท่านหนึ่งก็ได้กล่าวไว้ว่า "หงส์เป็นนกที่มีประวัติที่น่าสนใจ ได้รับการกล่าวถึงมาตั้งแต่สมัยฤคเวท และได้รับความนิยมและกล่าวถึงเสมอในสมัยวรรณคดีสันสกฤตแบบฉบับ" ^๒ เพื่อแสดงให้เห็นถึงเรื่องราวของหงส์ตลอดจนความนิยมยกย่องและคติความเชื่อของชาวอินเดียที่มีค่อนกษนิคน้อย่างละเอียด ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเรื่องราวของหงส์โดยแยกออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

^๑R. VII. 18. 29.

^๒Arthur A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature (Delhi : Motilal Banarasidass, 1971), p. 127.

ลักษณะโดยทั่วไป

ผู้วิจัยจะแยกกล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของหงส์ออกเป็น ๔ หัวข้อ คือ ลักษณะและสีกายของหงส์ เสียงร้อง การบิน และลักษณะความงามของเรือนร่างและการเคลื่อนไหวร่างกาย

ก. ลักษณะและสีกายของหงส์

ในคัมภีร์ฤคเวท ซึ่งเป็นบทหรือกรองที่เชื่อได้ว่าเก่าแก่ที่สุด มีข้อความที่กล่าวถึงลักษณะของหงส์ไว้ดังนี้

"หงส์ผู้เป็นมิตร สะสมเครื่องคัมภีร์เมฆา ตั้งแต่เช้า แหกกว่ายในน้ำ ร่าเริงยิ่งนัก ..."^๑

และ "เสายัญที่งามพร้อมประดับด้วยผ้า มีสีขาว ปรากฏแก่เราเป็นแถว เหมือนหงส์ทั้งหลายที่บินเป็นแถวยาว"^๒

ข้อความในฤคเวททั้ง ๒ ตอนนี้ ทำให้เราทราบลักษณะของหงส์ว่า หงส์เป็นนกน้ำชนิดหนึ่งที่สามารถว่ายอยู่ในน้ำ และบินได้ในอากาศ เวลาบินจะบินเป็นฝูงและมีลักษณะการบินเป็นแถวยาว

ลักษณะของหงส์ดังกล่าวนี้พบเสมอ ๆ ในการบรรยายของกวีในสมัยหลัง เช่น ในวิกิรามอรวศีกกล่าวถึงหงส์ว่าเป็นนกน้ำ ดังปรากฏข้อความในองก์ที่ ๔ ตอนท้าวปุรุรวรวิศตามหงส์ถึงนางอุรวศี พระองค์ตรัสเรียกหงส์ว่า "ดูก่อน ท่านผู้เป็นใหญ่แห่งนกน้ำ"^๓ และในทรรษจวิตกล่าวถึงหงส์ว่าเวลาบินมักบินเป็นฝูง จึงมีข้อความบรรยายไว้ในบทที่ ๓ ว่า "เมื่อเริ่มฤดูใบไม้ร่วง

^๑RV. IV. 45.4.

^๒RV. III. 8.9.

^๓Vikramorvasiya, IV. 16.

ท้องฟ้าแจ่มใส... ผู้หงส์ได้รับการต้อนรับการกลับมาด้วยความยินดี"๑ ข้อความนี้แสดงถึงการเคลื่อนย้ายของหงส์นั้นจะบินไปเป็นผู้เสมอ

สำหรับสีกายของหงส์นั้น เท่าที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตมี ๒ ลักษณะ คือ

- ๑. หงส์สีขาว เป็นลักษณะของหงส์โดยทั่วไป
- ๒. หงส์สีทอง เป็นหงส์ที่ก่อสร้างขึ้นในกรณีที่ต้องการยกย่องเป็นพิเศษ

ผู้วิจัยขอกล่าวถึงเรื่องสีกายของหงส์ทั้ง ๒ ลักษณะ ดังนี้

- ๑. หงส์สีขาว ได้รับการกล่าวถึงมาตั้งแต่สมัยพระเวท ดังนี้

ใน RV. III. 8.9 ซึ่งเป็นบทสวดสรรเสริญเสายัญในพิธีกรรม มีข้อความกล่าวว่

"เสายัญที่งามพร้อมประดับด้วยผ้า มีสีขาว ปรากฏแก่เราเป็นแถว เหมือนหงส์ทั้งหลายที่บินเป็นแถวยาว"๒

การที่วิวกล่าวเปรียบเทียบเสายัญสีขาวที่เรียงเป็นแถวว่าเหมือนกับฝูงหงส์ที่บินเป็นแถวนั้น แสดงถึงลักษณะเปรียบเทียบ ๒ ประการ คือ เสายัญมีสีขาวเหมือนกับหงส์ และเสายัญที่เรียงเป็นแถวเหมือนกับหงส์ที่บินเป็นแถว ทั้งนี้ข้อความในทศเวทบทนี้จึงเท่ากับบอกให้เราราบว่าหงส์มีสีกายเป็นสีขาว

ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ สมัยหลัง กวีได้กล่าวถึงเรื่องสีกายของหงส์ว่ามีสีขาวไว้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่นในกฤตสังหาร ตอนบรรยายความงามของกฤษณะหรือกฤษณะโมโหรง

๑ The Harṣa - Carita of Bana, tr. by E.B. Cowell (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), p. 70.

๒ RV. III. 8.9.

มีข้อความที่กล่าวถึงหงส์ว่ามีสีขาวไว้โดยพรรณนาควบคุมไปกับพรรณชาติอื่น ๆ ที่มีสีขาว ดังนี้

พื้นดินขาวไปด้วยคอกกาสะ (kāśa) กลางคืนขาวนวลไปด้วยแสงจันทร์ น้ำในลำธารขาวไปด้วยฝูงหงส์ สระขาวไปด้วยคอกกุ่ม ตามแนวป่าขาวไปด้วยต้นสัตตจินดะทะ (saptachada) ที่ออกดอกบานสะพรั่ง และในสวนขาวไปด้วยคอกมะลิ^๑

จากข้อความในบทร้อยกรองที่กล่าวว่า "น้ำในลำธารขาวไปด้วยฝูงหงส์" ทำให้เรทราบว่ามีสีขาว และการที่ฝูงหงส์สีขาวรวมกลุ่มกันอยู่ตามลำธาร ทำให้มองเห็นลำธารเป็นสีขาวโพลน

มหากาพย์รามายณะได้กล่าวถึงสาเหตุที่หงส์มีสีขาวว่า เป็นเพราะได้รับพรจากพระวรุณ เรื่องราวตอนนี้มีปรากฏในรามายณะ อุตตรกานธ์ ดังนี้

ครั้งหนึ่งเมื่อราพณ์เดินทางมาถึงเมืองอุสิริพิชะ (Uśirabija) ได้เห็นกษัตริย์มารุตกำลังทำพิธีบูชาอยู่ร่วมกับเหล่าเทพเจ้าทั้งหลาย โดยมีพรหมฤๅษีสัมวรต (Samvarta) เป็นผู้ทำพิธี เหล่าเทพเจ้าเมื่อได้เห็นราพณ์ซึ่งเป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่สามารถเอาชนะชนะได้ ก็ตกใจกลัว พวกมันแปลงร่างเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ พระอินทร์แปลงร่างเป็นนกยูง พระยมแปลงเป็นกา ท้าวเวรแปลงเป็นจิ้งจก พระวรุณแปลงเป็นหงส์ รวมทั้งเหล่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ก็แปลงร่างเป็นสัตว์ต่าง ๆ ในทำนองเดียวกัน เมื่อเทพเจ้าทั้งหลายพากันแปลงร่างเช่นนี้ ราพณ์ก็เลยเข้าไปในพิธีบูชาอยู่นั้น เมื่อพบกับกษัตริย์มารุต ราพณ์ได้กล่าวกับพระองค์ว่าจะต่อสู้หรือยอมแพ้ กษัตริย์มารุตได้ถามว่าเขาคือใคร ราพณ์พูดโอ้อวดว่า พระองค์ช่างโง่เขลาจริง ๆ ที่ไม่รู้จักเขา เขาคือราพณ์ผู้เป็นน้องชายของธนะ ไม่มีใครในสามโลกที่ไม่รู้จักพลกำลังของเขา แต่กษัตริย์มารุตมิได้เกรงกลัว พร้อมทั้งจะรับมือกับราพณ์ด้วย เมื่อฤๅษีสัมวรตเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นได้เข้าชกขวางพร้อมกับกล่าวเตือนกษัตริย์มารุตให้หลีกเลี่ยงการต่อสู้ในขณะที่ทำพิธีบูชาผู้ให้พระอิเว

^๑Rtusamhāra, III. 2.

และยิ่งกว่านั้นกษัตริย์มารุตอาจจะพ่ายแพ้ เพราะราพณ์นั้นยากที่ใครจะเอาชนะได้ คำตักเตือนของฤๅษีสัมภรรตทำให้กษัตริย์มารุตยอมวางอาวุธลง และเริ่มทำพิธีต่อไป ราพณ์ถือว่านั่นคือเครื่องหมายของการยอมแพ้ จึงประกาศกองถึงชัยชนะครั้งนี้ แล้วจากไป

เมื่อราพณ์จากไปแล้ว เหล่าเทพเจ้าทั้งหลายก็มารวมกันอีกครั้งหนึ่ง และไ้ร่วมกันสรรเสริญเหล่าสัตว์ทั้งหลายที่ตนได้อาศัยเป็นแบบในการแปลงร่าง พร้อมกับนั้นก็ได้ให้พรต่าง ๆ แก่สัตว์เหล่านั้น สำหรับพระวรุณซึ่งได้อาศัยหงส์เป็นแบบในการแปลงร่างก็ได้ให้พรแก่หงส์ ดังนี้ คำบรรยายการให้พรของพระวรุณตอนนี้ว่า

... คุณอน ท่านผู้เป็นใหญ่ในหมู่สัตว์ปักษีทั้งหลาย จงฟังคำอันน่ายินดีของเรา ท่านจะมีรูปร่างที่สวยงาม น่ารัก เหมือนจันทรมณฑล และสูกใสราวกับฟองน้ำอันบริสุทธิ์ จากการสัมผัสกับร่างกายของเรา^๑ ท่านจะน่ารักเป็นนิตย์ และจะได้รับความสุขอันไม่มีที่เปรียบ นี่เป็นเครื่องหมายแห่งความโปรดปรานของเรา"^๒

ในทีโศปเทศ มีข้อความกล่าวถึงสาเหตุที่หงส์มีสีขาวเช่นกัน โดยกล่าวว่า เป็นเพราะอำนาจของพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างขึ้น ดังปรากฏเนื้อความในทีโศปเทศตอนที่พญาหนูหิริณยกะกล่าวกับเตามันถระว่า

"ท่านผู้ใดสร้างหงส์ให้มีสีขาว ใ้หนักแก้วมีสีเขียว ใ้หนักงูมีขนสลับสี ท่านผู้นั้นสร้างเครื่องยังชีพ ไว้สำหรับเพื่อนแล้ว"^๓

ข้อความนี้พญาหนูหิริณยกะได้กล่าวกับเตามันถระว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นพระเป็นเจ้าเนรมิตไว้สำเร็จแล้วทุกอย่าง รวมทั้งเครื่องยังชีพของเตามันถระด้วย ดังนั้นจึงไม่ควรร่อนรน

^๑"ร่างกายของเรา" หมายถึง น้ำ พระวรุณได้รับยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำ

^๒R. VII. 18.29-31.

^๓Hitopadesa, p. 26.

กระบวนการขยายจนเกินไป พร้อมกันนั้นก็กล่าวกันว่า การที่หงส์มีสีขาว นกแก้วมีสีเขียว และ นกยูงมีขนสลบสีก็เพราะพระเจ้าเนรมิตไว้ทั้งสิ้นเช่นเดียวกัน

จากเรื่องราวในรามายณะและทีโตปเทศที่กล่าวถึงสาเหตุที่หงส์มีสีขาวนั้น แสดงให้เห็นว่า การที่หงส์มีสีขาวเป็นที่ชื่นชอบของกวีมาก เพราะเป็นสิริมงคลและสวยงาม จึงได้เสริมสร้างจินตนาการสาเหตุที่หงส์มีสีขาวขึ้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าโดยทั่วไปแล้วกวีมักจะกล่าวถึงหงส์ว่ามีสีขาวทั้งสิ้น นอกจากนี้ใน ปทานุกรมอมรโกษ ซึ่งได้แบ่งหงส์ออกเป็นชนิดต่าง ๆ ตามสีกายได้กล่าวว่าหงส์ทุกชนิดมีสีขาวทั้งสิ้น ต่างกันแต่เพียงจงอยปากและเท้าเท่านั้น^๑ ดังนี้

๑. ราชหงส์ (rājahansa) คือหงส์ที่มีกายสีขาว จงอยปากและเท้าสีแสด
๒. มัลลิกา (mallikā) คือหงส์ที่มีกายสีขาวเหมือนดอกมะลิ มีจงอยปากและเท้าสีเทา
๓. ชารตราษฎร์ (dhārtarāstra) คือหงส์ที่มีกายสีขาวเช่นกัน แต่มีจงอยปากและเท้าสีดำ

๒. หงส์สีทอง เท้าที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตนั้นจะกล่าวถึงเฉพาะในกรณีที่ต้องการยกย่องเป็นพิเศษ เช่น เมื่อกล่าวถึงหงส์บนสวรรค์ที่ใช้อาหารพระอิศวิน ปรากฏในอุกเวท IV. 45.4 ดังนี้

"หงส์ผู้เป็นมิตร สะสมเครื่องคัมภีร์มีเม้า มีปีกเป็นทองคำ ตีนแดงอรุณ สามารถลากรถไป..."^๒

^๑Amarakoṣa, II. 5.24.

^๒RV. IV. 45.4.

ในกถาสริตสาคกร ลัมภะที่ ๑ ตรังคที่ ๓ กล่าวว่หงส์ที่เป็นหัวหน้าจะมีสี่กายเป็นทอง ส่วนหงส์บริวารจะมีสี่ขาทั้งสิ้น คึงมีข้อความกล่าวถึง คึงนี้

ในกาลก่อนมีพระราชาทรงพระนามว่าท้าวพรหมทัต ครองราชสมบัติ ณ เมืองพาราณสี ในคินหนึ่งพระองค์ทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองคู้หนึ่ง มีรัศมีอันเป็นทองรุ่งโรจน์ มีฝูงหงส์สี่ขา ๑๐๐ ตัวแวดล้อมเป็นบริวาร^๑

และในชาคกมาลา เมื่อกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นหงส์ก็ยกย่องหงส์พระโพธิสัตว์ว่ามีกายเป็นสี่ทอง เพราะต้องการเน้นลักษณะให้เด่นสมกับเป็นหงส์พระโพธิสัตว์ และเป็นหัวหน้าของฝูงหงส์ คึงปรากฏข้อความบรรยายลักษณะของพญาหงส์และหงส์สมุขซึ่งเป็นหงส์อำมาตย์ไว้คึงนี้

"หงส์ทั้งสองนั้น มีปีกงคงามคึงทองบริสุทธิ์ จงอยปากและเท้างามและสุกใสยิ่งกว่าทอง ร่างกายมีขนาดใหญ่และงคงาม"^๒

^๑Kāthāsaritsāgara, I. 3.27-28.

^๒Jātakamālā, p. 139.

ข. เสียงร้อง

เสียงร้องของหงส์ได้รับการกล่าวถึงและถูกนำมาเปรียบเทียบในวรรณคดีสันสกฤตเสมอ การสังเกตเรื่องเสียงร้องของหงส์นั้นมีมานานแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท ดังปรากฏในฤคเวท III. 53.10 (บทสวดสรรเสริญพระอินทร์) ซึ่งมีข้อความว่า

"ท่านทั้งหลายผู้เพิลิกเพลินอยู่ในน้ำโสมในการบูชาัญญพร้อมด้วยเพลงสวด จงกระทำซึ่งโศลก^๑ เหมือนดังเสียงหงส์"^๒

ข้อความในฤคเวทบทนี้ถึงแม้จะไม่ได้กล่าวอย่างชัดเจนว่า เสียงของหงส์ไพเราะอย่างไร แต่การที่ผู้แต่งกล่าวเปรียบเทียบว่า "จงกระทำซึ่งโศลกเหมือนดังเสียงหงส์" แสดงว่าเสียงของหงส์น่าจะเป็นเสียงที่ชวนฟังไม่น้อย จึงได้นำไปเปรียบเทียบกับกล่าว

เสียงร้องของหงส์ได้รับการพรรณนาและเปรียบเทียบอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นในวรรณคดีสมัยหลัง กล่าวคือ กวีในสมัยหลังได้บรรยายเสียงร้องของหงส์ว่าไพเราะราวกับเสียงกำไลเท้าของสตรีที่กระทบกันเวลาก้าวเดิน จะขอยกข้อความในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มาให้เห็นอย่างชัดเจนดังนี้

ในฤคสังหารของกวีเอกกาลิทาส ซึ่งเป็นวรรณคดีที่พรรณนาถึงความน่าอภิรมย์ชั้นหนึ่งของฤคกาลที่หมุนเวียนเปลี่ยนไป เมื่อถึงฤคใบไม้ร่วง กวีได้บรรยายถึงธรรมชาติอันสวยงามของฤคนี้ และมีข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวถึงเสียงร้องของหงส์ควบคู่ไปกับการพรรณนาธรรมชาติ ดังนี้

^๑"โศลก" หมายถึง เพลงขับสรรเสริญ

^๒RV. III. 53.10.

ดูไปไม่รูปร่าง เปรียบเสมือนเจ้าสาวแสนสวยผู้มีเครื่องนุ่งห่มสีขาวเหมือนคอกกาสะ (kāsā) มีหน้าอันสวยงามเหมือนคอกบัวบาน มีเสียงลูกพรวนที่กำไลเท้าฟังไพเราะเหมือนเสียงร้องของหงส์ที่กำลังเคลิบเคลิ้ม และมีร่างอ่อนช้อยโน้มลงอย่างสวยงามเหมือนรวงข้าวสาดีสุก^๑

ในวรรณคดีบทละครก็กล่าวถึงเสียงร้องของหงส์ว่าไพเราะราวกับเสียงกำไลเท้าของสตรีเช่นเดียวกัน ดังนี้

ในวิกิโรมวสี องกที่ ๔ มีเนื้อความบรรยายว่า ขณะที่ท้าวปุรุรวัสตามหานางอูรวาคีในป่า ตอนหนึ่งพระองค์ทรงไต่ยินเสียงก้องของกำไลเท้า พระองค์ทรงแนพระทัยว่าเสียงนั้นต้องเกิดจากการก้าวเท้าเดินของนางผู้เป็นที่รักของพระองค์แน่ แต่ปรากฏว่าเสียงก้องประหนึ่งเสียงกำไลเท้านั้นคือเสียงร้องอันไพเราะของหงส์ ข้อความตอนนี้ก็ไว้บรรยายไว้ว่า

โอ จากทางขวามือ ฉันไต่ยินเสียงกำไลเท้าอันแสดงถึงการก้าวเท้าเดินของนางผู้เป็นที่รักของฉัน ฉันจะไปยังที่นั่น [เดินไป] นี้ไม่ใช่เสียงก้องของกำไลเท้า แต่เป็นเสียงร้องของราชหงส์ทั้งหลายที่กำลังมองทองฟ้าที่มิดตะมึน และเต็มไปด้วยความปรารถนาจะไปยังทะเลสาบมานัส^๒

ในบทละคร เรื่องปรียทรรคิกา ของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะองกที่ ๒ มีเรื่องราวว่า เมื่อพระเจ้าวัคศราชและวิฑูษกะพากันไปยังสวนโรงน้ำบัว ขณะเสด็จผ่านอ่างแก้วในสวนโรงน้ำบัว^๓ พระราชาทรงชี้ชวนวิฑูษกะดูความงามของอ่างแก้วในสวนโรงน้ำบัวนั้น ซึ่งประกอบด้วยบัวนานาชนิด และมีหงส์ลอยเลื่อนอยู่ในอ่างนั้นด้วย พระองค์ก็กล่าวถึงเสียงร้องของหงส์ที่อยู่ในอ่างนั้นว่า

^๑ Rtusamhāra, III. 1.

^๒ Vikramorvasīya, IV. 14.

^๓ เข้าใจว่าเป็นอ่างน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นในสวน

"เสียงร้องของหงส์เหมือนเสียงกำไลเท้าของนางผู้เป็นที่รัก ทำให้เรารื่นรมย์ใจ
เมื่อไ้ฟัง"^๑

นอกจากนี้ในชาคกมาลา เรื่องหงส์ชาคก ก็มีข้อความเปรียบเทียบเสียงร้องของ
หงส์ว่าไพเราะเหมือนเสียงกำไลเท้าของสตรีไว้ ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ กวีบรรยายถึงฝูงหงส์ที่อาศัยอยู่ที่ทะเลสาบมานัส (Mānasa)^๒ ว่า ค่าย
ความงามแห่งเรือนร่างหงส์และเสียงอันไพเราะของหงส์ที่ส่งเสียงร้องอยู่ ทำให้สระนั้นงามวิจิตร
ยิ่งนัก ทั้งมีข้อความบรรยายไว้ดังนี้

ทะเลสาบนั้นงดงามยิ่งนักค่ายฝูงหงส์ที่ส่งเสียงร้องคล้ายเสียงอันไพเราะของกำไลเท้าสตรี
และหงส์นั้นเมื่ออยู่รวมกันเป็นฝูง ก็งามประหนึ่งกลุ่มแห่งคอกบัวขาวอันไหวไปมา^๓

และอีกตอนหนึ่งในเรื่องนี้ กล่าวถึงพระยาหงส์ศุภคราษฏร์ถูกนายพรานนำไปถวาย
พระเจ้าพรหมทัต เมื่อพญาหงส์จะกล่าวถ้อยคำกับพระเจ้าพรหมทัต มีข้อความบรรยายไว้ว่า

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เห็นว่า เป็นเวลาสมควรที่จะกล่าวทอรับให้พระราชานุญาต จึงทูลพระ-
ราชาทวยเสียงอันนุ่มนวลประคองเสียงแห่งกำไลเท้า^๔

จากข้อความในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นว่ากล่าวไว้
ตรงกันว่า เสียงร้องของหงส์นั้นไพเราะราวกับเสียงลูกพรวนที่กำไลเท้าของสตรีที่กระทบกันเมื่อ
เวลาเดิน จากการเปรียบเทียบของกวีนี้ทำให้จินตนาการได้ว่า เสียงร้องของหงส์คงจะเป็นเสียง
แหลมเล็ก มีกังวาน และเป็นจังหวะสั้น ๆ ซึ่งคงจะเป็นเสียงที่ไพเราะเป็นอย่างมาก ในทัศนะ
ของกวี จึงได้ถูกนำมากล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

^๑Priyadarśikā, II. 16.

^๒ดูคำอธิบายเรื่องทะเลสาบมานัสในวิทยานิพนธ์หน้า ๓๔ - ๓๗.

^๓Jātakamālā, p. 135.

^๔Ibid., p. 144.

ค. การบิน

วรรณคดีสันสกฤตได้กล่าวถึงหงส์ว่าเป็นนกที่มีความสามารถในด้านการบินเหนือกว่านกอื่น ๆ ก็งจะเห็นได้จากเมื่อมีการจัดลำดับชั้นของนกแล้ว หงส์ถูกจัดอยู่ในลำดับสูงสุด เรื่องราวการจัดลำดับชั้นของนกมีปรากฏในรามายณะ กิษกินชาภาคที่ ซึ่งมีเรื่องเล่ากันว่า ขณะที่พวกรวานรแยกย้ายกันไปค้นหาทางสี่คาคนละทิศ องค์ศกกับหนุมานกุมพลไปทางใต้ เพื่วยุคันหาตามที่แตกต่างกัน จนกระทั่งมาถึงฝั่งทะเลแล้วไม่ทราบว่าจะไปทางทิศใดต่อ บังเอิญพญานกสัมปาทิ (Sampāti) ไต่ล่อออกมาจากถ้ำบอกข่าวเรื่องนางสีดาและชี้ทางไปเมืองลงกาให้ นกสัมปาทิกล่าวว่า โดยอำนาจของพญารวานรจะต้องไปถึงเกาะลงกาแน่นอน ถึงแม้เกาะลงกาจะเป็นเกาะที่ตั้งอยู่กลางทะเล ทั้งนี้เพราะอำนาจที่ถือกำเนิดมาจากครุฑผู้มีอำนาจในการบินเป็นเยี่ยม พร้อมกันนั้นพญานกสัมปาทิได้กล่าวถึงความสามารถในการบินของนกในชั้นต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็น ๖ ชั้น ดังนี้

- ชั้นแรก(ต่ำสุด) เป็นชั้นของนกกุลิงคะ (kulingga) และเหล่านกที่กินเข้าเปลือกเป็นอาหาร
- ชั้นที่สอง เป็นชั้นของนกที่กินของ เช่นสรวงเป็นอาหาร(กา) และเหล่านกที่กินผลไม้เป็นอาหาร
- ชั้นที่สาม เป็นชั้นของนกกาสะ (bhāsa) นกกระเรียน และนกกูรระ (kurara)
- ชั้นที่สี่ เป็นชั้นของเหยี่ยว
- ชั้นที่ห้า เป็นชั้นของแร้ง
- ชั้นที่หก ซึ่งเป็นชั้นของครุฑผู้ยกเยี่ยม เป็นชั้นของหงส์ผู้ประกอบค่ายพลัง ความกล้าหาญ และมีรูปร่างงดงาม

เรื่องราวในรามายณะตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในด้านการบินของหงส์ว่า นอกจากจะมีความสามารถในด้านการบินอยู่ในลำดับชั้นสูงสุดในบรรดานกทั้งหลายแล้ว ยังมีความสามารถในด้านการบินระดับเดียวกับครุฑ

ในมหากาธะก็มีข้อความกล่าวถึงหงส์ว่าบินได้เร็ว เสมอด้วยครุฑเช่นเดียวกับ
 รามายณะ และยังมีข้อความกล่าวว่าในบรรดาสัตว์ปีกทั้งหลาย หงส์เป็นผู้ได้รับยกย่องว่าบินได้
 ไกล เรื่องราวตอนนี้นำมาบรรยายละเอียดในเรื่อง "การแข่งขันระหว่างหงส์กับกา" ซึ่งมีเนื้อเรื่อง
 สรุปได้ดังนี้

ไวศยะผู้มั่งคั่งและเคร่งครัดในศาสนาผู้หนึ่งอาศัยอยู่ริมฝั่งทะเล เขาทำพิธีบูชาโย
 ใ้ทาน รักสงบ มีจิตใจสะอาดบริสุทธิ์ และมีความเมตตาต่อสัตว์ทุกชนิด เขาอาศัยอย่างผาสุก
 อยู่ในอาณาจักรของพระราชผู้ทรงคุณธรรม กาดัวหนึ่งได้อาศัยอยู่ที่นี้โดยอาศัยเศษอาหารที่มรรคา
 บุตรของไวศยะให้กินเป็นประจำ เมื่อได้รับการเลี้ยงดูจากบุตรของไวศยะผู้นั้น กาก็เริ่มหยิ่งและ
 ทะนงตนว่าเหนือกว่านกอื่น

วันหนึ่งฝูงหงส์บินผ่านมาด้วยความเร็ว ก็มีข้อความบรรยายความเร็วในการบิน
 ของหงส์ตอนนี้อย่างนี้ว่า

"วันหนึ่งฝูงหงส์ผู้มีใจร่าเริง และบินได้เร็วเท่าครุฑ^๒ ได้บินมาที่ริมฝั่งทะเล"

เหล่าบุตรของไวศยะเมื่อเห็นฝูงหงส์ได้บอกกับกาและกล่าวยกย่องกาว่าเป็นผู้สูงสุด
 ในบรรดาสัตว์ปีกทั้งหลาย ด้วยความโง่เขลาและทะนงตนกาเข้าใจว่าบุตรของไวศยะเหล่านั้น
 พูดยจริง จึงบินเข้าไปในท่ามกลางฝูงหงส์แล้วกล่าวท้าทายหัวหน้าฝูงหงส์ให้มาแข่งขันกัน

---

^๑ครุฑเป็นพญานกที่มีลักษณะกึ่งนกกึ่งเทพ ทรงพลังอำนาจมหาศาล เนมิตตบ่ได้ถามความ
 ประสงค์ เรียกกาลังไค้ตามความต้องการ และบินเร็ว จะไปยังที่ใดสามารถไปถึงไค้ทันที
 อ่าง ยมโคย เฟ็งพงศา, "ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหา-
 บัณฑิต แผนกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔-๒๐.

^๒M.Bh. VIII. 28.14.

ฝูงหงส์ได้กล่าวตอบกา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการบินของหงส์อีกคนหนึ่ง
หนึ่ง ดังมีข้อความบรรยายไว้ว่า

พวกเราเป็นหงส์ผู้อาศัยอยู่ที่ทะเลสาบมานัส หองเที่ยวไปทั่วแผ่นดินนี้ ในบรรดาผู้มีปีก
ทั้งหลาย พวกเราได้รับยกย่องเสมอว่าบินได้ไกล ทานเป็นเพียงกาทำไมจึงกล่ามาทาบิน
กับหงส์ที่เต็มไปด้วยพละกำลัง มีร่างกายแข็งแรง และบินได้ไกล^๑

เมื่อได้ฟังคำตอบของหงส์ กากุยโม้อีกว่าตนมีวิธีบินด้วยท่าต่าง ๆ ถึง ๑๐๑ ท่า
และสามารถเปลี่ยนท่าได้ทุก ๆ ๑๐๐ โยชน์ พร้อมกับได้บอกท่าบินต่าง ๆ แก่หงส์ ขอให้หงส์
เตรียมท่าบินต่าง ๆ ไว้แล้วไล่ตามให้ทัน หงส์ตอบว่าตนมีวิธีบินเพียงท่าเดียวซึ่งนกทั่วไปรู้จัก
และขอให้กาบินตามท่าที่ต้องการ คำตอบของหงส์ทำให้ฝูงกาที่ชุมนุมกัน ณ ที่นั้นหัวเราะเยาะว่า
หงส์บินท่าเดียวจะดีกว่ากาซึ่งบินได้ ๑๐๑ ท่าได้อย่างไร

เมื่อการแข่งขันเริ่มต้น ทั้ง ๒ ฝ่ายได้บินไปในท้องฟ้า หงส์บินไปข้างหน้าด้วยการ
เคลื่อนไหวเพียงท่าเดียว ขณะที่กาบินด้วยท่าต่าง ๆ ๑๐๑ ท่า ในตอนแรกหงส์ซึ่งบินด้วยท่าบิน
เพียงท่าเดียวท่าทำเหมือนจะแพ้กา แต่แล้วหงส์ก็บินตรงไปทางทิศตะวันตกด้วยความเร็วอันสูงยิ่ง
ผ่านมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ ฝ่ายกามองไปรอบ ๆ ไม่เห็นเกาะหรือต้นไม้พอที่จะหยุดพักได้เลย
เมื่อเวลาเหนื่อยก็ตกใจ หังมหาสมุทรก็เป็นที่รู้จักกันว่าเป็นที่อยู่ของสิ่งสาราสัตว์ที่ร้ายเป็นจำนวน
มาก หังยังมีความลึกอย่างไม่มีขีดจำกัด ก็ยิ่งเพิ่มความตกใจมากยิ่งขึ้น หงส์ซึ่งบินนำหน้ากาไป
ไกลได้หันกลับมามองดูกาและหยุดคอยให้กาบินมาทัน ฝ่ายกาเหนื่อยมากและกำลังจะจมน้ำตาย
หงส์ผู้มีใจกรุณาปรารถนาจะช่วยกาไว้ จึงได้พูดคุยกับกาเพื่อให้สำนึกว่า "เจ้าเคยกล่าวถึงการบิน
วิธีต่าง ๆ แต่ที่เจ้าบินขณะนี้เรียกว่าอะไร น้ำกำลังถูกปีกกับจงอยปากของเจ้าแล้ว บอกข้าว่า
เจ้ากำลังฝึกบินท่าอะไร" กากิ่งเหนื่อยอ่อนมากได้ยอมแพ้แก่หงส์ ขอร้องให้หงส์ช่วยเหลือพาไป
ยังฝั่ง หงส์จึงนำกาขึ้นมาและวางไว้บนหลังแล้วพากลับมายังเกาะที่การแข่งขันเริ่มต้นขึ้น^๒

^๑ M.Bh. VIII. 28.20.

^๒ M.Bh. VIII. 28.9-68.

เนื้อเรื่องในมหากาพย์ตอนนี้เป็นเครื่องยืนยันอีกตอนหนึ่งว่า หงส์มีความสามารถในการบินเร็วเสมอด้วยครุฑ และยังได้รับการยกย่องในเรื่องการบินได้ไกล คือ ยาวนาน กว่านกอื่น ๆ อีกด้วย จนกระทั่งได้เป็นผู้พิชิตกาในที่สุด ตัวอย่างของหงส์ในเรื่องนั้นนอกจากแสดงถึงความเป็นเลิศในด้านการบินแล้วยังแสดงถึงความเป็นผู้มีน้ำใจสูงส่งของหงส์ที่มีต่อกาอีกด้วย

ง. ลักษณะความงามของเรือนร่างและการเคลื่อนไหวร่างกาย

ในบรรดาสัตว์ประเภทนกทั้งหลาย หงส์เป็นนกที่ได้รับการกล่าวถึงจากกวีมากที่สุดในเรื่องความงาม ลักษณะความงามของหงส์ตามที่วิพากษ์กล่าวถึงจำแนกได้ดังนี้ คือ บินงาม เกินงาม และลักษณะเรือนร่างงาม

ในวรรณคดีที่เก่าที่สุดคือบทสวดฤคเวทกล่าวถึงการบินของหงส์โดยนำไปกล่าวเปรียบเทียบกับการบินฟ้าลงมาของเหล่าเทพเจ้า ดังนี้

ฤคเวท II. 34.5 (บทสวดสรรเสริญเทพมารุท) กล่าวเปรียบเทียบการเสด็จลงมารับน้ำโสมของเทพมารุทกับการบินของหงส์ ดังนี้

มารุทผู้มีทวารอันเลื่อมพราย ผู้มีใจสามัคคีกลมเกลียว ขอจงมารับน้ำโสมพร้อมด้วยแม่โคนมทั้งหลายที่รุ่งเรือง ที่มีเต้านมเต่งตึง ตามทางที่ราบเรียบเหมือนหงส์ที่บินมาสร้างของตน^๑

ฤคเวท V. 78.1-3 กล่าวเปรียบเทียบการเสด็จลงมารับน้ำโสมของเทพอัศวินกับการบินของหงส์ดังนี้

ข้าแต่อัศวิน ขอจงมา ณ ที่นี้, ข้าแต่नाสคิยะ อย่าเลิกไปครปรานเรา ท่านทั้งสองจงเสด็จลงมารับน้ำโสมที่พวกเราบีบแล้วเหมือนหงส์ ๒ ตัว
ข้าแต่อัศวิน ท่านทั้งสองเหมือนกวาง ๒ ตัว เหมือนวัว ๒ ตัวที่ตามกินหญ้า ท่านทั้งสองจงเสด็จลงมารับน้ำโสมที่พวกเราบีบแล้วเหมือนหงส์ ๒ ตัว

^๑RV. II. 34.5

ข้าแต่ผู้วิเศษผู้ร่ายเวทย์วิทย โปรครับการบูชาด้วยเพื่อทำให้มันตั้งรุ่งเรือง, ท่านทั้งสองจงเสด็จเข้ามาสู่น้ำใสที่พวกเราบิบบแล้วเหมือนหงส์ ๒ ตัว^๑

ข้อความในอุคเวททั้งหมดนี้ถึงแม้ได้บอกอย่างชัดเจนว่าการบินของหงส์คงามเพียงใด แต่ปกติกการเห็นฟ้าลงมาของเทพเจ้านั้นต้องเป็นท่าที่คงาม และเวลาที่หงส์บิน ก็ือร่อนในอากาศ กวีจึงเห็นว่างคงาม จึงได้เปรียบเทียบว่าให้เทพเจ้าเสด็จลงมาอย่างหงส์

นอกจากการบินของหงส์แล้ว การเดินของหงส์ก็เป็น การเคลื่อนไหวอีกลักษณะหนึ่งที่กวีเห็นว่างาม ถึงกับมีกฎข้อบังคับของชาวอารยันในการเลือกคู่ครองว่า ต้องเลือกหญิงสาวที่มีลักษณะการเดินเหมือนหงส์หรือช้าง ดังปรากฏในมานวธรรมศาสตร์ บทที่ ๓ ว่า

ผู้ชายควรแต่งงานกับหญิงที่ปราศจากความบกพร่องทางร่างกาย มีชื่อที่ไพเราะ มีลักษณะการเดิน (อย่างสง่างาม) เหมือนหงส์หรือช้าง มีขนตามร่างกายและผมบนศีรษะพลประมาณ มีฟันซี่เล็ก ๆ และมีแขนขาอ่อนนุ่ม^๒

ความนิยมว่าหญิงที่แต่งงานต้องเดินเหมือนหงส์นี้ มีกล่าวถึงในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ อีกดังนี้

ในบทละครเรื่องวิกิรโมวที ของกาลิทาส เมื่อท้าวปุรุรวัสตามหานางอรุทที พระองค์ได้ตรัสกับหงส์ตัวหนึ่ง ว่า

โอ หงส์เจ้า ถ้าท่านไม่เห็นนางคิ้วโก่งผู้เป็นที่รักของฉันไปที่ตั้งน้ำ ท่านจะเอาเท้าเดินที่สง่างามยั่วชวนใจของเธอไปได้อย่างไร
ดังนั้น หงส์เจ้า คั้นหญิงที่รักให้แก่ฉันเถิด ท่านได้ขโมยเท้าเดินของเธอไป ท่านครอบครองของส่วนหนึ่งอันเห็นเด่นชัด แสดงว่าเป็นผู้ครอบครองสิ่งของทั้งหมด^๓

^๑ RV. V. 78.1-3.

^๒ "The Law of Manu" III. 10 in Sacred Books of the East tr. by G. Buehler (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), p. 77.

^๓ Vikramorvasi'ya, IV. 16-17.

การเปรียบเทียบในข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า สีสากการเดินของนางอุรวตี เหมือนกับหงส์ ฉะนั้นเมื่อท้าวปุรุรวาสทรงเห็นหงส์เดินในลักษณะเดียวกัน จึงได้ตรัสว่าหงส์ขโมย หรือเลียนแบบการเดินจากนางมา ดังนั้นหงส์จะต้องได้เห็นหรือพบนางมาแล้ว จึงเลียนแบบการเดินได้

การเปรียบเทียบในลักษณะนี้จะพบได้อีกในบทละคร เรื่องมัจฉกฏีกา ของสุรทระ องก์ที่ ๔ ตอนบรรยายบ้านของนางวสันตเสนา มีข้อความกล่าวว่า ในห้องที่ ๗ มีกรงนกเต็มไปหมด และมีราชหงส์อยู่คู่หนึ่ง กวีได้บรรยายการเดินของหงส์ดังนี้

"ราชหงส์คู่หนึ่งที่มีร่างงามประหนึ่งสร้างจากมวลงแสงจันทร์ กำลังเดินตามหญิงสาว ประหนึ่งว่า ราชหงส์ทั้งคู่กำลังศึกษาท่าทางเยื้องกรายของนาง"

ข้อความที่กล่าวไว้ว่า "ราชหงส์ทั้งคู่ที่เดินตามหญิงสาวประหนึ่งกำลังศึกษาท่าทางเยื้องกรายของนาง" นั้น นับได้ว่าเป็นการกล่าวโดยโวหารของกวีโดยแท้ แท้ที่จริงหงส์มีท่าทางในการเดินคงความเป็นปกติวิสัยของตนโดยธรรมชาติอยู่แล้ว และถือกันว่าการเดินของหญิงสาวที่นิยมว่างามนั้นจะต้องมีสีสากการเดินประดุจหงส์ หากในที่นี้กวีเขียนเล่นโวหารว่า หงส์ที่เดินตามหญิงสาว เสมือนกำลังศึกษาท่าทางเยื้องกรายของนาง เนื่องจากการเดินของหญิงสาวมีลักษณะเช่นเดียวกับหงส์นั่นเอง

การกล่าวถึงความงามของหงส์นอกจากกล่าวถึงลักษณะการเคลื่อนไหว เฉพาะอย่าง เช่น การบิน การเดินแล้ว ลักษณะของความงามที่กล่าวถึงอีกประการหนึ่ง คือ กล่าวถึงความงาม

^๑ Mr̥cchakatika, IV. ร้อยแก้วหลังฉันทบทที่ ๕๘

ของเรือร่างโดยส่วนรวม เช่นขณะเลื่อนลอยอยู่ในน้ำ ก็จะได้เห็นได้จากในชาคกมาลา มีข้อความบรรยายความงดงามของฝูงหงส์เมื่อเลื่อนลอยอยู่ในทะเลสาบอยู่หลายตอน ดังตัวอย่างเช่น

ทะเลสาบนั้นมีความงามยิ่งนักด้วยฝูงหงส์ที่ส่งเสียงอันไพเราะคล้ายเสียงกระทบกันของกำไลเทาสตรี หงส์ทั้งหลายเมื่อรวมกันเป็นฝูงก็งามคล้ายกลุ่มแห่งดอกบัวขาวเคลือบที่เมื่อแยกกันเป็นฝูงเล็ก ๆ หรือกระจัดกระจายอยู่ ก็งามล้ำกว่าทองคำซึ่งประดับด้วยก้อนเมฆที่กระจัดกระจายอย่างงดงาม^๑

ความงามของหงส์นั้นเป็นความงามอย่างสง่า ก็จะได้เห็นได้จากข้อความเปรียบเทียบในทีปเทศตอนหนึ่งที่กล่าวว่

บิคาราคาผู้ใดไม่ให้การศึกษาบุตร มารคนั้นชื่อว่า เป็นศัตรู บิคารัน์ชื่อว่า เป็นไพร่ เพราะเด็กนั้นยอมไม่ส่งงามในท่ามกลางที่ประชุม เพียงคิง นกยาง ยอมไม่ส่งงามในท่ามกลางหงส์^๒

ข้อความข้างบนนี้กล่าวถึงเด็กที่ไม่ได้รับการศึกษา ยอมไม่ส่งงามในท่ามกลางที่ประชุม กล่าวคือ เมื่อไม่ได้รับการศึกษาก็ย่อมไม่มีความรู้ สติปัญญาไม่เฉลียวฉลาด ไม่คล่องแคล่ว เด็กเหล่านี้ยอมชลาภกลัว ไม่องอาจ ไม่มั่นใจ จึงไม่สามารถนั่ง ยืน เดิน อย่างสง่างามได้ ซึ่งกวีได้กล่าวเปรียบเทียบว่า ลักษณะของเด็กที่ไม่ส่งงามนี้เหมือนกับนกยางที่ไม่ส่งงามในท่ามกลางหงส์ นั่นก็คือ ในกลุ่มนกยางและหงส์ ถึงแม้ทั้งสองชนิดนี้จะมีลักษณะภายนอกที่เหมือนกัน คือ สีสายขาว แต่สิ่งที่แตกต่างกันก็คือ นกยางไม่มีความสง่างามเท่าเทียมกับหงส์

^๑ Jātakamālā, p. 135.

^๒ Hitopadesa, p. 10.

ความเป็นอยู่

ผู้วิจัยจะแยกกล่าวถึงความเป็นอยู่ของหงส์ออกเป็น ๒ หัวข้อ คือ ถิ่นที่อยู่อาศัย และ อาหาร

ก. ถิ่นที่อยู่อาศัย ตามปกติหงส์อาศัยอยู่ตามท้องน้ำ เช่น สระ หรือทะเลสาบ ดังมีข้อความปรากฏในทีโศปเทศ ในนิยายเรื่องการสงครามระหว่างนกยูงและหงส์ ดังนี้

"ในกรรปฐทวีป มีทะเลสาบชื่อปัทมเกติ ราชหงส์มีนามว่า หิรัณยครรภ อากัยอยู่ ณ ที่นั้น"^๑

และอีกตอนหนึ่งในทีโศปเทศ ในนิยายเรื่องหงส์กับเต่า มีข้อความกล่าวว่าหงส์อาศัยอยู่ในสระน้ำเช่นกัน ดังนี้

"ในมคธเทศ มีสระชื่อมูลโลตบล หงส์ ๒ ตัวชื่อสังกฐะและวิกฐะ อากัยอยู่ ณ ที่นั้น มาช้านาน"^๒

การที่วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ กล่าวว่าหงส์อาศัยอยู่ตามสระน้ำหรือทะเลสาบ เป็นเพราะธรรมชาติของหงส์เป็นนกน้ำนั่นเอง

ถ้อยความที่หงส์ชอบอาศัยอยู่ตามท้องน้ำ เช่น สระ หรือ ทะเลสาบ ดังนั้นถ้าที่ใดมีสระน้ำใสสะอาด สวยงาม มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ หงส์ก็มักจะพากันมาอาศัยอยู่ ดังปรากฏในชาคกมาลา เรื่องหงส์ชาคก ว่า เมื่อพระเจ้าพรหมทัตปรารภนาจะทอดพระเนตรหงส์ผู้มีกิตติศัพท์ว่ามีคุณธรรมสูงส่ง จึงทรงปรึกษาอำมาตย์ อำมาตย์ผู้นั้นได้กราบทูลให้พระเจ้าพรหมทัตทรงสร้างสระที่สวยงามขึ้นเพื่อที่จะเป็นอุบายล่อให้หงส์มาอาศัยอยู่ ดังมีข้อความดังที่อำมาตย์กราบทูลว่า

^๑ Hitopadesa, p. 62.

^๒ Ibid., p. 87

ข้าพระองค์ทราบว่าหงส์ยอมอาศัยอยู่ในทะเลสาบ ฉะนั้นขอพระองค์จงมีรับสั่งให้สร้างทะเลสาบที่งดงามวิเศษยิ่งกว่าที่ฝูงหงส์เคยอาศัย เมื่อเสร็จแล้วให้ทำการป่าวร้องประกาศพระราชทานอภัยความคุ้มครองแก่ทุกชนิดที่จะมาอาศัยอยู่ในทะเลสาบนี้ให้ทราบทั่วกันทุกวัน ชาวดีเรื่องความสวยงามอันวิเศษของทะเลสาบนี้ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ความสุขสำราญ อาจชักนำให้หงส์เกิดความอยากรู้อยากเห็นแล้วก็อาจมายังทะเลสาบนี้ไคฯ ขอพระองค์มีพระเมตตาโปรดพิจารณาด้วย

พระราชาก็ทรงทำตามคำแนะนำของอำมาตย์ และเมื่อหงส์ทั้งหลายได้มาเห็นทะเลสาบอันสวยงามที่พระราชาทรงสร้างขึ้นก็บังเกิดความมึนงงตกใจ พากันมาอาศัยอยู่^๒

หงส์กับสระนั้นแทบจะเรียกได้ว่าเป็นของคู่กัน ทั้งนี้เพราะเมื่อใดก็ตามที่กรีกกล่าวถึงสระก็จะกล่าวถึงหงส์ควบคู่กันไป จนถือว่าหงส์เป็นเครื่องประดับสระให้งดงามอย่างหนึ่ง

หงส์จะอาศัยอยู่ตามท้องน้ำทั่ว ๆ ไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่เมื่อถึงฤดูฝนจะบินไปยังทะเลสาบมานัส ลักษณะธรรมชาติของหงส์เช่นนี้ถูกบรรยายไว้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

ในเมฆุต ท่องเรื่องกล่าวถึงยักษ์คนหนึ่งผู้ละเลยต่อหน้าที่ของตน ถูกเนรเทศไปอยู่ที่ภูเขารามศิริเป็นเวลาหนึ่งปี ยักษ์ผู้ทองพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รักได้ขอร้อง เมฆิให้ช่วยส่งข่าวความคิดถึงของตนถึงนางผู้เป็นที่รัก ยักษ์ได้กล่าวกับเมฆิตอนหนึ่งซึ่งมีข้อความกล่าวถึงหงส์ผู้ปรารถนาจะไปยังทะเลสาบมานัสเมื่อถึงฤดูฝน ดังนี้

ครั้นได้ฟังเสียงร้องที่เสนาะโสตของท่าน ซึ่งสามารถทำให้พินิตินอคมควายเห็ด และบริบูรณ์ควายพิชพรพรรณธัญญาหาร ราชหงส์ทั้งหลายผู้กระหายที่จะไปสู่ทะเลสาบมานัส ผู้มีถิ่นแห่งกานบัว เป็นเสปียงจักเป็นสหายของท่านในท้องฟ้าจนถึงภูเขากไรลาส^๓

^๑ Jātakamālā, p. 136.

^๒ Ibid., p. 138.

^๓ Meghadūta, Pūrvamegha, 11.

ข้อความที่กล่าวว่า "ครั้นได้ฟังเสียงร้องที่เสนาะโส้ดของท่าน" หมายถึงเสียงคำรามของเมฆ ซึ่งเป็นลักษณะของท้องฟ้าที่ฝนกำลังจะตก และเป็นบรรยากาศของช่วงฤดูฝนเพราะ "สามารถทำให้พื้นดินอุ้มน้ำชุ่มชื้น และบริบูรณ์ด้วยพืชพรรณธัญญาหาร" ในฤดูเช่นนี้หงส์จะบินไปอาศัยยังทะเลสาบมานัส ซึ่งอยู่ไกลถึงเขาไกรลาส

ในบทละครเรื่องวิกิรามโรวตี และปรียทรรีกา ก็มีข้อความกล่าวถึงเรื่องหงส์ปรารถนาที่จะไปยังทะเลสาบมานัสเมื่อถึงฤดูฝนเช่นเดียวกัน ดังนี้

ในวิกิรามโรวตี องก์ที่ ๔ ตอนท้าวปุรุวัศตามหานางอรุวตีในป่า พระองค์ทรงไต่ย่นเสมือนเสียงก่าไล้ขอเท้ากระทบกัน พระองค์ทรงแนพระทัยว่าเสียงนั้นต้องเกิดจากการก่าเท้าเดินของนางผู้เป็นที่รักของพระองค์แน่ แต่ปรากฏว่าเสียงดังนั้นเป็นเสียงร้องของหงส์ผู้ปรารถนาจะไปยังทะเลสาบมานัส ดังข้อความว่า

เสียงนี้มีใช่เสียงอันไพเราะของก่าไล้ขอเท้า แต่เป็นเสียงร้องของหงส์ผู้ปรารถนาที่จะไปยังทะเลสาบมานัส เพราะเห็นท้องฟ้าที่มืดครึ้มไปด้วยเมฆ เออเออะ ขณะที่หงส์เหล่านี้ผู้ปรารถนาที่จะไปยังทะเลสาบมานัสยังไม่ไปจากทะเลสาบนี้ เราอาจถามชาวคราวแห่งหญิงที่รักจากหงส์เหล่านี้

หลังจากที่ท้าวปุรุวัศตรีตามหงส์ แต่ด้วยความที่หงส์ปรารถนาจะไปยังทะเลสาบมานัสนั้นมีมากเสียจนไม่ใส่ใจในสิ่งอื่นใด กังที่ควิบรยายอาการของหงส์ที่คอยท้าวปุรุวัศ ว่า

"หงส์นั้นเงยหน้าขึ้น กล่าวตอบว่า เราผู้ปรารถนาจะไปยังทะเลสาบมานัสมิได้สังเกตเห็นนางอันเป็นที่รักของท่านเลย"^๒

^๑ Vikramorvaśīya, IV. 14.

^๒ Ibid.

ส่วนในปริยทรรีกา องค์ที่ ๓ ใน 'करणานุกร' คือละครที่เล่นภายในเรื่อง
ละคร กล่าวถึงนางอรทัยกา ซึ่งแสดงเป็นตัวละครนางวาสวทิตตาคำดังที่คิดพิณพร้อมกับขับลำ
เนื้อความขับลำว่าดังนี้

ราชหงส์มอง ณ ฟากฟ้า   เห็นเมฆกลุ่มเวหาไม่ผ่องใส
ก็คิดถึงมานัสทะเลไกล   ขวนเมียรกริบไป ณ รวงรัง^๑

นอกจากนี้ในภคศาสตร์ศาสนาก็มีข้อความกล่าวถึงเรื่องหงส์จะไปทะเลสาบมานัสใน
กฤษณคัวย ดังปรากฏข้อความในลัมภกะที่ ๑๒ ครึ่งที่ ๒ ว่า เมื่อหงส์ตัวผู้ของพลัดพรากจาก
หงส์ตัวเมีย หงส์ตัวผู้แน่ใจว่า สถานที่ที่เขาจะไปตามนางหงส์ในกฤษณเช่นนี้ก็คือที่ทะเลสาบ
มานัส ข้อความที่บรรยายถึงเรื่องราวตอนนี้มีว่า

ในที่สุดหงส์ตัวผู้ ผู้กตัญญูเพราะความรักได้บินไปยังทะเลสาบมานัสซึ่งเหมาะแก่การที่หงส์
ทั้งหลายอยู่รวมกันในกฤษณานั้น และ ณ ที่นั้นเองเขาพบนางหงส์ผู้ภรรยาของเขา และอยู่
รวมกันกับนาง ณ ที่นั้นตลอดกฤษณ^๒

ข้อความทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงอย่างชัดเจนว่าในช่วงระยะเวลา
ที่หงส์อพยพออกจากที่อยู่เดิมไปหาที่อยู่ใหม่ที่ทะเลสาบมานัส ซึ่งอยู่ไกลถึงเขาไกรลาส^๓

^๑พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปล, ปริยทรรีกา (พระนคร :
โรงพิมพ์ศิรินสาร, ๒๕๑๘) หน้า ๓๕.

^๒Kathāsaritsāgara, 12.2.131.

^๓เซอร์ โมเนียร์ โมเนียร์-วิลเลียมส์ (Sir Monier Monier-Williams) ได้
อธิบายไว้ว่า "ทะเลสาบมานัสเป็นถิ่นกำเนิดของหงส์ ซึ่งหงส์จะอพยพไปที่นั่นทุกปีเมื่อถึงฤดูผสม
พันธุ์" ดู A Sanskrit-English Dictionary by Sir Monier Monier-Williams
(Delhi : Oriental Publishers, 1899), p. 810.

เนื่องจากหงส์มักจะอพยพไปอยู่ที่ทะเลสาบมานัสระยะหนึ่ง ดังนั้นจะพบว่าในวรรณคดีบางเรื่องได้ผูกเรื่องให้หงส์ที่อยู่ทะเลสาบมานัส เช่นในชาดกมาลา เรื่องหงส์ชากก ปรากฏข้อความกล่าวไว้ดังนี้

"พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ชื่อฤทธราชนทร์ มีบริวารหลายแสนตัวอาศัยอยู่ในทะเลสาบมานัส"^๑

ทะเลสาบมานัสนี้ไม่ปรากฏในวรรณคดีสมัยพระเวท แต่ในวรรณคดีสมัยมหากาพย์ และในวรรณคดีบทธศครได้มีกล่าวถึงหลายครั้ง ในรามายณะได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทะเลสาบมานัสปรากฏขึ้นด้วยอำนาจของพระพรหม ทั้งมีข้อความที่ทวิวิศวามิตรบอกกับพระรามว่า

"ข้าแต่รามณูแกลวกลา บนเขาไกรลาส พระพรหมได้สร้างทะเลสาบอันงามเลิศชื่อว่า มานัส ด้วยอำนาจความนึกคิดของพระองค์"^๒

หงส์ทั้งหลายจะพากันไปพำนักยังทะเลสาบมานัสชั่วระยะเวลาหนึ่งคือในช่วงฤดูฝนเท่านั้น และจะบินกลับมาอยู่ที่เดิมในฤดูใบไม้ร่วง^๓ ในฤดูใบไม้ร่วงนี้เมฆหมอกที่ปกคลุมท้องฟ้าของพายุฟ้าคะนองหมดไป ท้องฟ้าแจ่มใส มีเมฆบางเบาลอยอยู่ทั่วไป ยามค่ำคืนแสงจันทร์

^๑ Jātakamālā, p. 134.

^๒ R. I. 28.8.

^๓ "ฤดูฝน" นี้ M. R. Kāle กล่าวว่า อยู่ในระยะเวลาประมาณเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน ส่วน "ฤดูใบไม้ร่วง" อยู่ในระยะเวลาประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน ดู The R̥tusam̥hāra of Kālidāsa, tr. by M. R. Kāle ในคำอธิบายเนื้อเรื่อง ตอนที่ ๒ "ฤดูฝน" และตอนที่ ๓ "ฤดูใบไม้ร่วง" หน้า ๑๑ และหน้า ๓๐.

สามารถส่องแสงสว่างขึ้นโลก วรรณคดีหลายเรื่องกล่าวว่าในช่วงระยะเวลาและฤดูกาลเช่นนี้ หงส์ทั้งหลายจะบินกลับมาสู่ที่อยู่อาศัยเดิม ดังปรากฏข้อความในทรรษจริต บทที่ ๓ กวีบรรยาย ฤๅไบไม่ร่วงและการกลับมาของหงส์ไว้ดังนี้

เมื่อเริ่มฤๅไบไม่ร่วง ท้องฟ้าแจ่มใส เป็นเวลาที่นกจากตะกุนทุกขุทรมาน นกกาทัตตะ^๑ ส่งเสียงร้อง เป็นฤๅที่ทุกขุทรมานของกบ นกยูงรำแพนหางควยความภาคภูมิใจ และแล้ว ฝูงหงส์นักเดินทางก็กลับมาเป็นแขกอีกครั้งหนึ่ง^๒

ข. อาหาร

วรรณคดีสันสกฤตหลายเรื่องกล่าวว่าหงส์กินก้านบัวเป็นอาหาร ดังจะเห็นได้จากข้อความที่กล่าวถึงหงส์กับบัวในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ในเมฆุต ปุรวเมฆ โศลกที่ ๑๑ มีข้อความที่กล่าวถึงยักษคนหนึ่งกล่าวกับเมฆ ที่กำลังเคลื่อนที่ว่า

"ราชหงส์ผู้มีขึ้นหอแห่งก้านบัวเป็นเสปียง จักเป็นสหายของท่านในท้องฟ้าจนกระทั่งถึงภูเขากโรลาส"^๓

ข้อความข้างบนนี้ที่กล่าวว่า หงส์มีก้านบัวเป็นเสปียง แสดงว่า หงส์กินก้านบัวเป็นอาหาร จึงได้คาบก้านบัวเป็นเสปียงไปจนกระทั่งถึงเขากโรลาส

^๑ The Harṣa - carita of Bāṇa, tr. by E. B. Cowell and F. W. Thomas, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), p. 70.

^๒ Meghadūta, Pūrvamegha, 11.

ในนิกรโรมราศี องค์ที่ ๔ ก็มีกล่าวไว้เช่นเดียวกัน คือ เมื่อทำวปุรวีสตามหา
นางอรวิโนป้า พระองค์ศรีสกับหัวหน้าฝูงหงส์ว่า

"คุณ ราชานั่งหน้า อิกไม่นานท่านก็จะไปถึงทะเลสาบมานัส ขอให้ตั้งก้านบัว
อันเป็นเสปียงเสี้ยกอนเด็ก แล้วคอยเก็บขึ้นมาใหม่เมื่อถึงที่นั่น"

ส่วนในฮีโตปเทศ ตอนที่ ๔ ซึ่งว่าด้วย สนิธิ กล่าวถึงแรง เป็นเหตุเคเหทางไปยัง
กายของหิรัณยครรภเพื่อทำสนธิ (ความสงบศึก) หิรัณยครรภแคลงใจว่าจะเป็นอุบาย สรรวิชญ์
มนตรี กล่าวเตือนสติว่า ไม่ควรระแวงให้มากเกินไป โดยยกข้อความที่เป็นสุภาษิตว่า

หงส์ผู้แสวงหาก้านบัวกินเป็นอาหาร ณ สระในเวลากลางคืน ทำให้มองเห็นไม้ซัดเจเน
เขาใจผิดคอยหลายครั้งคิดว่าแสงสะท้อนของดวงดาวเป็นบัว ครั้นถึงเวลากลางวัน (แม้จะ
เห็นไถ่ถนัด) ก็ไม่กินบัวขาว ด้วยสำคัญว่าเป็นดาว บุคคลซึ่งครั้งหนึ่งถูกหลอกลงยอมหัวน
หวาด แม้ในเรื่องที่เป็นความจริงก็ยังเห็นเป็นอันตราย^๒

ข้อความเปรียบเทียบในฮีโตปเทศนี้ ถึงแม้จะเป็นการเปรียบเทียบเรื่องของผู้ที่มี
ความระแวงมากเกินไป แต่ภายในข้อความเปรียบเทียบก็แสดงให้เห็นเราทราบว่า อาหารของหงส์
คือ ก้านบัว

^๑ Vikramorvasīya, IV. 15.

^๒ Hitopadesa, p. 102.

คุณสมบัติพิเศษของหงส์

อำนาจอันมหัศจรรย์ของหงส์อย่างหนึ่งตามคติความเชื่อของชาวอินเดีย คือ หงส์สามารถแยกน้ำโสมออกจากน้ำได้ ความเชื่อนี้ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่สมัยพระเวท ในวรรณคดียุคหลังคุณสมบัติของหงส์ในข้อนี้เปลี่ยนไป โดยที่กวีมักกล่าวว่าหงส์เป็นผู้สามารถแยกนมออกจากน้ำได้^๑

คติความเชื่อที่ว่าหงส์สามารถแยกน้ำโสมออกจากน้ำได้ มีปรากฏในศุกลยจुरเวท

XIX. 74 มีใจความ ดังนี้

"หงส์ผู้รุ่งเรือง ก็มน้ำโสมจากน้ำ ด้วยความพอใจ"^๒

จากความเชื่อที่ว่าหงส์สามารถแยกน้ำโสมออกจากน้ำได้ในสมัยพระเวทนี้ เมื่อมาถึงวรรณคดีสันสกฤตสมัยหลังพบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับคุณสมบัติในข้อนี้ของหงส์แปรเปลี่ยนไปเล็กน้อย กล่าวคือ กวีมีความเชื่อว่า หงส์สามารถแยกนํ้านมออกจากน้ำได้ คุณสมบัติของหงส์ในประการหลังนี้ถูกนำมาเปรียบเทียบอยู่อย่างแพร่หลายในวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งแสดงถึงความเชื่อที่ฝังแน่นและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ดังปรากฏข้อความเปรียบเทียบเรื่องของหงส์สามารถแยกนํ้านมออกจากน้ำได้ในวรรณคดีต่าง ๆ ดังนี้

ในบทละครเรื่องศุกุนตลา ขณะที่ท้าวพยุษณ์กำลังคลุ้มคลั่งถึงนางศุกุนตลา พระองค์ทรงได้ยินเสียงลึกลับดังมาจากเบื้องหลัง พระองค์ทรงพิโรธต่อเสียงลึกลับนั้นอย่างยิ่งที่เจรจากับพระองค์อย่างโอหัง จึงทรงยกคันธนูขึ้นเพื่อจะฆ่าเจ้าของเสียงนั้น พร้อมกับทรงตรัสด้วยความกริ้วว่า

^๑ Arthur A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature, p. 127.

^๒ Sukla Yajurveda, XIX. 74.

เจ้าผู้ทะนงในอำนาจของตัวเองที่ทำให้ใคร ๆ ไม่สามารถมองเห็น แต่อาวุธของเรา
นี้แหละจะเป็นผู้เห็นเจ้า เราจะขึ้นลวกครุ่นละ
ลวกครุ่นจะฆ่าเจ้าจนควรถูกฆ่า และจะคุมครองพราหมณ์ผู้ควรได้รับการคุ้มครองกึ่งเช่นหงส์
ที่รู้จักเลือกคัมภีร์และหิงนำที่ผสมในน้ำนั้น^๑

ความเชื่อเรื่องคุณสมบัติของหงส์ในข้อนี้ ปรากฏในวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งคือ วรรณคดี
นิทานสุภาษิตเรื่องปัญจคันทระ ในส่วนกถาของหนังสือเล่มนี้บรรยายว่า กษัตริย์พระองค์หนึ่ง
ทรงมีโอรสที่ไม่ใส่ใจในการศึกษา พระองค์จึงทรงหารีอกับเหล่านักปราชญ์ในราชสำนักเพื่อหาวิธี
ที่จะทำให้เหล่าโอรสได้รับการศึกษาเพื่อจะได้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด เหล่านักปราชญ์ได้กราบทูล
ว่า เริ่มต้นจะต้องเรียนไวยากรณ์ ๑๒ ปี หลังจากเรียนรู้ไวยากรณ์แล้วก็จะสามารถเรียนรู้เรื่อง
ราวเกี่ยวกับศาสนาและการดำรงชีวิต ในขณะนั้นเองปราชญ์อีกผู้หนึ่งได้กล่าวเสริมว่า ศัพทศาสตร์
ทั้งหลายต้องใช้เวลาในการศึกษายาวนาน แต่ช่วงเวลาของชีวิตมีจำกัด ฉะนั้นเราควรหาบทสรุป
สั้น ๆ ที่จะทำให้พระโอรสฉลาด เพราะมีสุภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า

ศัพทศาสตร์หาขอบเขตที่สุดมิได้ แต่ชีวิตของมนุษย์สั้น ทั้งอุปสรรคก็มีมากด้วย เพราะเหตุ
นั้นบุคคลพึงเลือกศึกษาแต่เฉพาะส่วนที่เป็นเนื้อหา ส่วนที่เป็นผลความให้ทิ้งไป กุจกัหงส์
สามารถแยกนมนออกจากน้ำ^๒

คุณสมบัติของหงส์ในการแยกนมนออกจากน้ำนี้ ถือกันว่าเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะของ
หงส์ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถทำลายความสามารถในเรื่องนี้ของหงส์ลงได้ แม้แต่พระพรหมซึ่งได้รับ
ยกย่องว่าเป็นพระผู้เป็นเจ้าสูงสุด และมีอำนาจสูงสุดก็ยังไม่สามารถจะทำลายชื่อเสียงของหงส์
ในเรื่องนี้ได้ ดังปรากฏในบทร้อยกรองเรื่อง ศกัคักระยะ ของภรรตฤทธิ ตอนที่ ๒ ชื่อว่า
นิติตกะ กังนี้

^๑ Abhijñāna Śakuntala, VI, 28.

^๒ Pancatantra, Kathāmukha, 6.

พระพรหมผู้ทรงพิโรธอย่างมาก ย่อมทำลายความสนทนากันในการเล่นในสระบัวของหงส์ได้ แต่พระองค์ไม่สามารถจะทำลายชื่อเสียงแห่งความเป็นผู้เชี่ยวชาญอันเป็นที่รู้จักกันดีในการแยกน้ำนมออกจากน้ำของหงส์ได้

หงส์เป็นพาหนะของเทพเจ้า

เทพเจ้าของฮินดูจำนวนมากมักเป็นพาหนะ ที่นับว่าสำคัญและมีกล่าวไว้ในวรรณคดีคือนกยูง เป็นพาหนะของพระสุรัสวดี นกแก้ว เป็นพาหนะของกามเทพ

สำหรับหงส์นั้น ได้รับเกียรติให้เป็นพาหนะของพระพรหม ดังนั้นพระพรหมจึงมีพระนามตามพาหนะของพระองค์ว่า หงส์วาหนะ (Hamsa-vāhana) แปลว่า ผู้มีหงส์เป็นพาหนะ^{๒,๓}

^๑ Nīti - Śataka, 14.

^๒ John Dowson, Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature (London : Trubner & Co., 1879), p. 57.

^๓ การที่พระพรหมมีหงส์เป็นพาหนะนั้น ในหนังสือ The Cultural Heritage of India ได้กล่าวว่าสืบเนื่องจากการใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนปราณหรือลมหายใจแห่งชีวิต (คูวิธานิพนธ์หน้า ๖๑) กล่าวคือ เมื่อบุคคลดหายใจเข้าทำเสียง หัม (ham) และหายใจออกทำเสียง สะ (sa) ดังนั้น หงส์ (Ham-sa) จึงเป็นสัญลักษณ์ของ 'ปราณ' หรือลมหายใจแห่งชีวิต ดังนั้นพระพรหมซึ่งเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลายจึงถูกแสดงออกในฐานะผู้นั่งบนหงส์ ก็อยู่เท่ากับชีวิตทุกชีวิต

^๔ อาง Haridass Bhattacharyya, The Cultural Heritage of India, vol.III (Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1960), p. 245.

บทบาทของหงส์ตามที่ปรากฏในวรรณคดี เรื่องต่าง ๆ

บทบาทของหงส์ตามที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตสามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประการที่สำคัญ คือ บทบาทในฐานะทูตสื่อความรัก และบทบาทที่แสดงคุณธรรมและให้คติต่าง ๆ

ก. บทบาทในฐานะทูตสื่อความรัก

บทบาทของหงส์ในฐานะทูตสื่อความรักนั้นนับได้ว่าเป็นบทบาทพิเศษเฉพาะหงส์เท่านั้น ทั้งนี้จะเป็นเพราะหงส์เป็นนกที่สวยงามและบินเร็ว จึงเหมาะในการทำหน้าที่นี้ หงส์ได้มีบทบาทในการทำหน้าที่นี้ ๒ ครั้ง คือ ในมหากาพย์ รามายณะ หงส์ทำหน้าที่สื่อความรักระหว่างพระนลและนางมณีนทรี และในทริวิงศ์ หงส์ทำหน้าที่สื่อความรักระหว่างพระประทุมมนและพระนางประภาวดี

๑. บทบาทในฐานะทูตสื่อความรักระหว่างพระนลและนางมณีนทรี มีกล่าวไว้ในมหากาพย์ รามายณะ ซึ่งมีเรื่องราว ดังนี้

พระนลเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นนิมิต เป็นผู้มีคุณสมบัติอันเป็นที่น่าปรารถนา มีรูปร่าง มีความเชี่ยวชาญเรื่องม้า เก่งกล้าเหนือกษัตริย์ทั้งหลายเพียงคิงพระอินทร์ เป็นผู้เคร่งศาสนา รบรู้อะเวท โปรคการ เล่นสกา และมีวาจาสัตย์ ดังนั้นพระนลจึงเป็นที่พึงปรารถนาของหญิงทั้งหลาย ส่วนนางมณีนทรีเป็นหญิงที่มีรูปร่างงามหาที่ติมิได้ งามเด่นอยู่ในหมู่หญิงทั้งหลาย ความงามของนางนั้นทำให้จิตใจของบุรุษทั้งหลายนั้นป่วนได้ กวญเหวที่ทั้งพระนลและนางมณีนทรีต่างก็เป็นผู้ที่อภัยคุณงามความดีและมีความงามยิ่ง ประชาชนจึงพากันสรรเสริญเลื่องลือไปทั่ว ชาวความงามของพระนลและนางมณีนทรีได้แพร่หลายไปถึงแต่ละฝ่าย ทำให้เกิดความนิยมนักใคร่ซึ่งกันและกันโดยมิได้เห็นตัวกันมาก่อน จนกระทั่งวันหนึ่ง พระนลผู้ไม่สามารถจะระงับความรักไว้ได้ ไถ่แอบเสด็จไปนั่งในป่าใกล้กับเขตพระราชฐานชั้นใน ขณะที่พระนลประทับนั่งอยู่ มีหงส์ฝูงหนึ่งบินลงมา พระองค์ทรงจับได้ตัวหนึ่ง หงส์ได้พูดอ้อนวอนขอให้พระนลปล่อยตน โดยให้คำมั่นสัญญาว่าจะเป็นผู้สื่อความรักให้ ดังคำกล่าวของหงส์ว่า

ดูก่อนพระราชธา ถ้าท่านไม่ช้าเรา เราจะกระทำสิ่งที่ท่านพอใจ ดูก่อนพระนล เราจะบินไปสู่อำนาจสำนักของนางทมยันตี แล้วจะเล่าถึงเรื่องราวของท่าน เพือนางจะไม่คิดถึงบุรุษอื่นนอกจากท่าน^๑

เมื่อพระนลได้ทรงฟังก็พอพระทัย จึงปล่อยหงส์ไป ฝ่ายหงส์ทั้งหลายก็บินไปยังราชสำนักของนางทมยันตี แล้วกล่าวกับนางทมยันตีตามที่ได้รับปากกับพระนลไว้ ดังนี้

ดูก่อนนางทมยันตี พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นนิหัทธนามว่า พระนล มีความงามเหมือนพระอัศวินทั้งสอง มนุษย์ทั้งหลายยอมไม่มีใครเสมอเหมือนพระองค์ ทั้งนี้ ถ้าหากว่านางใดเป็นพระมเหสีของพระองค์ นับว่าการเกิดมาของนางและความงามของนางไม่ไร้ผลเปล่า เพราะว่าเราเห็นบุคคลทั้งหลายมาากแล้วทั้งเทวดา คนธรรพ มนุษย์ นาค และรากษสทั้งหลาย แต่ผู้ที่มิได้ลักษณะเช่นพระนลนี้เราไม่เคยพบเห็นมาก่อน ท่านก็นับได้ว่าเป็นนางแก้วแห่งหนึ่งทั้งหลาย และพระนลก็ถือได้ว่าเป็นผู้ประเสริฐในบรรดาคคนทั้งหลาย ฉะนั้นการอยู่รวมกันของนางแก้วผู้ประเสริฐกับชายผู้ประเสริฐจึง เป็นสิ่งมีคุณ^๒

เมื่อนางทมยันตีได้ฟังคำกล่าวของหงส์อย่างนั้น จึงสั่งหงส์ว่า ขอให้หงส์กล่าวกับพระนล เหมือนดังที่หงส์ได้กล่าวกับนาง หงส์รับคำแล้วกลับมาสู่แคว้นนิหัทธนี แล้วบอกทุกสิ่งทุกอย่างต่อพระนล

การทำหน้าที่ที่ต้อความรักของหงส์ครั้งนี้ นับว่าประสบผลสำเร็จอย่างยิ่ง เพราะนับตั้งแต่นางทมยันตีได้ฟังคำพูดของหงส์ นางก็ไม่เป็นปกติ ได้แต่ทุกข์ระทมโศกเศร้าเนื่องจากพิษรัก จิตใจไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ผิวพรรณช้ำซีด ไม่นิยมในการนั่ง การนอน และการกิน ทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อพระเจ้ากัมมะทรงทราบเรื่องของพระราชธิดา ทรงเข้าพระทัยเป็นอย่างดี จึงสั่งให้จักพิชิสุมพร ถวายการเชื่อเชิญกษัตริย์ทั้งหลายมาร่วมในพิชิสุมพรครั้งนี้ และในที่ลุดนางทมยันตีก็เลือกพระนลมาเป็นพระสวามีสมปรารถนา

^๑ M.Bh. III. 50.20-21.

^๒ M.Bh. III. 50.27-30.

จากเรื่องราวความรักระหว่างพระนลและนางมยงค์ จะเห็นได้ว่าเพราะหงส์ทำหน้าที่เป็นทูตสื่อความรักได้อย่างดี นางมยงค์จึงเกิดความรักต่อพระนลขึ้น ดังคำกล่าวของนางมยงค์ที่กล่าวกับพระนลเมื่อพบกันว่า "เมื่อได้ฟังคำพูดของหงส์ คำกล่าวเหล่านั้นได้เผาไหม้ข้าพเจ้า" ซึ่งแสดงว่าหงส์ได้ทำหน้าที่ที่ทูตสื่อความรักได้อย่างสมบูรณ์จนทำให้ผู้ที่ได้ฟังคล้อยตามในคำพูด และในที่สุดกษัตริย์ทั้งสองก็รักกันและได้แต่งงานกันในที่สุด

๒. บทบาทในฐานะทูตสื่อความรักระหว่างพระประทุมมณและพระนางประภาวดี ในเรื่องนี้หงส์ได้ทำหน้าที่เป็นผู้สื่อความรักให้กับพระประทุมมณ จนกระทั่งพระนางประภาวดีคือกาของอสูรวัชรนาถหลงรักในตัวพระประทุมมณ เป็นเหตุให้พระประทุมมณได้มีโอกาสทำลายล้างอสูรวัชรนาถเป็นผลสำเร็จตามเจตนารมณ์ของเหล่าเทพเจ้า บทบาทของหงส์ตอนนี้มีกล่าวไว้ในหริวงศบทที่ ๑๘๘ - ๑๘๒ ดังนี้

อสูรวัชรนาถบำเพ็ญบะอย่างหนักที่ยอดเขาพระสุเมร พระพรหมพอใจในการทรมาณตนของอสูรจึงทรงประทานพรให้ อสูรชอพร ๒ ประการ คือ ประการแรกขอให้เทวดาทั้งหลายไม่สามารถฆ่าเขาได้ และประการที่สองขอให้เขามีนครเพชรซึ่งแข็งแรงแน่นหนาแม้แต่มกษานเข้าไปได้โดยยาก ต่อมาอสูรวัชรนาถคิดกำเริบเพราะความทะนงตนในพรที่ตนได้รับ ได้ขึ้นไปหาพระอินทร์ขอปกครองดินแดนสวรรค์ พร้อมกับกล่าวท้าทายว่าถ้าพระอินทร์ไม่ยินยอมก็ให้เตรียมตัวรบศึก พระอินทร์ไม่สามารถจะจัดการกับอสูรวัชรนาถได้เนื่องจากพรที่อสูรได้รับจากพระพรหมว่าจะไม่ตายด้วยน้ำมือของเทวดา ดังนั้นจึงเสด็จไปขอความช่วยเหลือจากพระกฤษณะและพระประทุมมณโอรสของพระกฤษณะได้รับปากว่าจะเป็นผู้ฆ่าวัชรนาถาสูร ต่อจากนั้นพระอินทร์และพระกฤษณะได้ปรึกษากันคิดอุบายเพื่อหาวิธีให้พระประทุมมณเข้านครของวัชรนาถาสูรได้ ผู้ที่เทพเจ้าทั้งสองเห็นว่าเหมาะสมจะทำหน้าที่ที่สำคัญนี้คือหงส์ ดังนั้นเมื่อกลับมาถึงเทวโลกพระอินทร์

โคตรลีซังให้ไปยั้งนครเพชร เพื่อทำหน้าที่ในฐานะทูตสื่อความรักให้พระนางประภาวดีธิดาของ
อสุรหลงรักพระประทุมมน์ หลังจากนั้นพระประทุมมน์จะได้หาโอกาสเข้าไปยั้งนครเพชร และหา
โอกาสสังหารวีรชนาภาสูริให้ได้ในที่สุด

หญิงหงส์ได้ทำหน้าที่ของตนตามที่ได้รับคำสั่งจากเทพเจ้าอย่างดีที่สุดด้วยการบิน
ตรงไปยั้งนครเพชร แล้วบินลงไปในสระน้ำที่สวยงามเต็มไปด้วยดอกบัวสีทองและดอกบัวน้ำชนิด
ต่าง ๆ หงส์เหล่านั้นเปล่งถ้อยคำที่อ่อนหวานไพเราะจนทำให้ผู้คนทั้งหลายพอใจ รวมทั้งเป็นที่
โปรดปรานของอสุรวิชนาภอย่างยิ่ง อสุรวิชนาภได้กล่าวเชื้อเชิญหงส์ให้มายังที่อยู่ของตน ดังนั้น
หงส์จึงได้มีโอกาสเข้าไปในพระราชฐานชั้นในของอสุรวิชนาภ หงส์เหล่านั้นเริ่มทำงานของตน
ทันทีด้วยการเริ่มหัดพูดถ้อยคำต่าง ๆ ด้วยเสียงที่คล้ายเสียงผู้ชาย ต่อจากนั้นหงส์ทั้งหลายเริ่มทำ
ความสนิทสนมกับพระนางประภาวดี โดยที่หงส์ตัวหนึ่งชื่อ ศุจิมุขี (Shuchimukhi) ได้เข้าไปทำ
ความสนิทสนมกับพระนางด้วยการเล่านิทานสนุก ๆ ให้ฟัง และเริ่มหวานล่อมเพื่อให้พระนางเกิด
ความรักในตัวพระประทุมมน์ หงส์ได้กล่าวถ้อยคำหวานล่อมพระนางดังนี้

โอ พระนางประภาวดี ในความเห็นของข้าพเจ้า นางเป็นหญิงที่สวยงามที่สุดในสามโลก
ทั้งความงาม บุคลิกลักษณะ และคุณสมบัติอื่น ๆ ข้าพเจ้าอยากจะทำอะไรบางอย่าง
แกนาง โอ นางผู้มีรอยยิ้มอันงาม วัยสาวของนางกำลังจะร่วงโรยไปและจะไม่หวน
กลับมาอีกเหมือนสายน้ำ ไม่มีความสุขอันใดสำหรับหญิงยิ่งไปกว่าความสุขที่ได้อยู่ร่วมกับ
ชายในโลกนี้ ข้าพเจ้าจะบอกความจริง โอ นางผู้มีร่างกาย ถึงแม้มิคาของนางอนุญาต
ให้นางเลือกสามีได้ตามใจ ทำไมนางไม่เลือกเทวดาหรืออสูรตนใดคนหนึ่งเป็นสามี โอ
นางผู้อยู่ในวัยสาว เจ้าสาวจำนวนมากที่มีความงาม เป็นวีรบุรุษ และมีความสามารถ
ต่าง ๆ ไคมาที่นี่ และต้องจากไปเพราะไม่ได้รับการนำพา โอ นาง, เมื่อนางไม่ชอบ
เจ้าสาวที่เหมาะสมกับตระกูลและความงามของนาง ถ้าเช่นนั้นลูกชายของพระนางรุกขิมิตี
ซึ่งเป็นผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนในสามโลกในความกล้าหาญ ความสามารถ วงศ์ตระกูล
และความงาม จะมาที่นี่ทำไม โอ นางผู้มีความงาม เขาเป็นบุรุษคนหนึ่งแห่งบุรุษทั้งหลาย
ที่มีอำนาจและทรงคุณธรรม รุ่งโรจน์เหมือนเทพเจ้าองค์หนึ่งในหมู่เทพเจ้าทั้งหลาย เมื่อ
หญิงเห็นเขาจะไม่สามารถระงับความรักได้เหมือนว่าไม่สามารถหามน้ำนมของตน และ
เหมือนสายน้ำที่ไม่มีใครสามารถต้านไว้ได้ ข้าพเจ้าไม่กล้าเปรียบเทียบใบหน้าของเขากับ

พระจันทร์วันเพ็ญ ไม่กล้าเปรียบค่าของเขากับคอกบัว และไม่กล้าเปรียบเทียบค่าเงินของเขา กับสิงโต โอ นางผู้สวยงาม ข้าพเจ้าควรกล่าวอะไรมากกว่านี้^๑

เมื่อได้ฟังหงส์พรรณนาถึงเรื่องราวของพระประทุมมน์ พระนางประภาวดีทรงพอพระทัย ทรงขอให้หงส์เป็นทูต และแนะวิธีที่พระนางจะได้แต่งงานกับพระประทุมมน์ หงส์รับรองว่าจะเป็นผู้ให้ และจะพาพระประทุมมน์มาหาพระนางจนกระทั่งพระนางได้แต่งงานกับเทพแห่งความรักพระองค์นั้น

จากนั้นหงส์เริ่มดำเนินการต่อไปเพื่อหาโอกาสให้พระประทุมมน์ได้มีโอกาสเข้ามาในนครเพชรของวัชรนาถ จะได้มีโอกาสมาอยู่ร่วมกับพระนางประภาวดี และสังหารอสูรวัชรนาถ จนกระทั่งครั้งหนึ่งวัชรนาถสุรตามถึงสิ่งมหัศจรรย์ในโลกตามที่หงส์เคยพบมา หงส์ตอบว่ามีนักแสดงซึ่งได้รับพรจากพระมุนีสามารถแปลงกายตามใจปรารถนา เขารู้จักเพลงต่าง ๆ และจังหวะเต้นรำของเทวดาและคนธรรมดา เทพเจ้าทั้งหลายพิศวงกับการเต้นรำของเขามาก อสูรวัชรนาถมีความปรารถนาแรงกล้าที่จะได้เห็น จึงสั่งให้หงส์พานักแสดงนั้นมาที่นครของพระองค์ หงส์รีบไปทูลพระอินทร์และพระกฤษณะทันที พระกฤษณะจึงสั่งพระประทุมมน์เข้าไปเกี่ยวข้องกับงานครั้งนี้เพื่อจะได้พบพระนางประภาวดี และเข้าไปฆ่าอสูรวัชรนาถ พร้อมกับนั้นก็ส่งสามวา (Shāmvā) คทา (Gada) และภัทร (Bhadra) ผู้เป็นนักแสดงที่มีความสามารถยอดเยี่ยมไปกับพระประทุมมน์ด้วย ทั้งหมดได้เดินทางเข้าสู่นครเพชร เมื่อไปถึงได้เปิดการแสดงขึ้น การแสดงของนักแสดงทั้งหมดสร้างความพอใจให้อสูรวัชรนาถและเหล่าอสูรทั้งหลายอย่างยิ่ง ได้ให้รางวัลแก่นักแสดงมากมาย

ในขณะที่เกี่ยวกับหงส์จุมิชิ ซึ่งทำหน้าที่ทูตให้พระนางประภาวดีก็ได้ทำหน้าที่ทูตของคนอย่างดียิ่งด้วยการนำความไปบอกพระนางประภาวดีว่า

^๑The Harivamsha, tr. by Manmatha Nath Dutt, (Calcutta : Elysium Press, 1897), p. 659.

ข้าพเจ้าได้ไปยังเมืองทวารกา ซึ่งมีพวกพ้องของท้าวภิมะกุมครองอยู่ ได้พบพระประทุมมน์ และบอกกับพระองค์ว่า นางรักพระองค์ โอ นางผู้มีตางามประดุจดอกบัว พระองค์พอพระทัยมากและได้นัดหมายที่จะมาพบนางในเย็นวันนี้ โอ นางผู้มีเอวงาม, พระองค์ไม่เคยผูกเห็บวันนี้แน่เถียวนางจะได้พบกับที่รักของนาง^๑

พระนางประภาวดีพอพระทัย ทรงเตรียมการต้อนรับและรอคอยการมาของ
พระประทุมมน์

ส่วนหงส์บินอย่างรวดเร็วนำอากาศไปหาพระประทุมมน์ซึ่งขณะแฉ่งอยู่ในร่างของนักแสดง ทูลพระองค์ว่าจะได้พบพระนางคืนนี้ แล้วก็รีบบินกลับไปหาพระนางประภาวดีบอกกับพระนางว่าพระประทุมมน์กำลังจะมาแล้ว เมื่อได้โอกาสในช่วงขณะที่หญิงรับใช้กำลังนำพวงมาลัยไปถวายพระนางประภาวดี พระประทุมมน์แปรร่างเป็นผึ้งเกาะบนพวงมาลัยนั้น เมื่อเข้าไปถึงที่พักของพระนางประภาวดี พระประทุมมน์จึงคืนร่างดั้งเดิม และได้พระนางเป็นชายา

ขณะเดียวกันนั้นเองอสูรวิฆเนศวราก็เริ่มดำเนินการเพื่อที่จะปกครองดินแดนสวรรค์ พระอินทร์จึงตรัสใช้หงส์ไปแจ้งพระประทุมมน์ให้ดำเนินการฆ่าอสูรวิฆเนศวร ดังนั้นการสงครามระหว่างพระประทุมมน์กับอสูรวิฆเนศวรก็เริ่มขึ้น ฝ่ายของพระประทุมมน์ประกอบด้วย กทะสามาระ ชยันต์ และภัทร ฝ่ายของอสูรวิฆเนศวรมีน้องชายคือ สุนาณะ และนิกุมมะ การสู้รบดำเนินไปหลายวัน พระประทุมมน์ได้แสดงความสามารถในการรบอย่างสูง จนในที่สุดก็สามารถฆ่าอสูรวิฆเนศวรได้

เรื่องราวในหริวงศ์ตามที่กล่าวมานี้ก็เป็นอีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถของหงส์ในการทำหน้าที่สื่อความรักจนประสบผลสำเร็จ สามารถนำพระประทุมมน์สู่นครเพชรได้ จนกระทั่งพระประทุมมน์สามารถสังหารวิฆเนศวรได้ในที่สุด

^๑Ibid., p. 665.

เมื่อพิจารณาบทบาทของหงส์ในฐานะทูตผู้สื่อความรักในมหากาพย์ เรื่องพระนล และนางมยุรี กับในทวิวงศ์ เรื่องพระประทุมมุนีและพระนางประภาวดีแล้ว จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ในเรื่องพระนลและนางมยุรี หงส์ทำหน้าที่สื่อความรักโดยความสมัครใจ แต่ในเรื่องหลังคือเรื่องของพระประทุมมุนีและพระนางประภาวดี หงส์ทำหน้าที่สื่อความรักโดยบัญชาของเทพเจ้า แต่อย่างไรก็ตาม หงส์ได้ทำหน้าที่ทั้ง ๒ ครั้งนี้สำเร็จลุล่วงอย่างงดงาม

ข. บทบาทที่แสดงคุณธรรมและให้คติต่าง ๆ

บทบาทของหงส์ตามที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีคุณธรรม คุณธรรมของหงส์จำแนกได้ดังนี้

๑. ความกรุณาต่อผู้อื่น

คำว่า 'กรุณา' หมายถึงความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์^๑ หงส์ได้แสดงจิตใจที่สูงส่งอันเปี่ยมด้วยความกรุณา^๒ ดังปรากฏในทวิโคปเทศ ตอนที่ ๓ (วิเคราะห) ในนิทานเรื่องที่ ๔ ดังนี้

ที่ชายแดนไกลทางไปสู่เมืองอุชชยีนี มีต้นมะเดื่อใหญ่ (pippalivrkṣa) ต้นหนึ่ง หงส์และกาอาศัยอยู่บนต้นมะเดื่อต้นนั้น ครั้งหนึ่งในฤดูร้อน ชายเดินทางคนหนึ่งเดินทางมาด้วยความอ่อนเพลียจึงวางธนูและลูกธนูลงใต้ต้นมะเดื่อแล้วเอนกายนอนหลับไป ในขณะที่ต่อมาเงาของต้นไม้เคลื่อนที่ไปจากหน้าของชายเดินทางคนนั้น ฝ่ายหงส์ตัวที่อยู่บนต้นไม้เห็นหน้าของเขา ถูกแสงอาทิตย์ส่องก็มีความกรุณา จึงกางปีกทั้งสองเป็นร่มเงาบังหน้าชายผู้นั้นไว้ ต่อมาชายเดินทางซึ่งกำลังหลับสนิทก็อาปากออก ฝ่ายกามีสันดานเป็นทุรชน ไม่สามารถทนเห็นผู้อื่นไ้รับ

---

^๑พระราชนิพนธ์ (ประยูรค์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ A Dictionary of Buddhism (พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๘๒.

ความสุขที่ถ่ายมูลลงไปตรงปากของชายเฒ่าคนนั้นแล้วบินหนีไป ฝ่ายชายเฒ่าคนนั้นตั้งขึ้นแหงน
มองไปข้างบนก็เห็นหงส์ เข้าใจว่าเป็นผู้ถ่ายมูลลงมาเต็มปากคนที่โกรธ ฉวยขนขึ้นยิงหงส์ตาย

เรื่องราวในทีโศปเทศตอนนี้แสดงถึงจิตใจอันสูงของหงส์ คือมีความกรุณาต่อ
ชายเฒ่า จึงกางปีกกันเป็นร่มเงาบังแสงแดดให้ แต่เพราะการอยู่ร่วมกับบุตรชนเช่นกาทำให้
หงส์ถูกชายเฒ่าเข้าใจผิดจึงถูกฆ่าตาย เพราะฉะนั้นทีโศปเทศจึงได้แสดงสุภาษิตนี้สนุน
นิทานเรื่องนี้ไว้ว่า

"บุคคลไม่ควรยืน ไม่ควรไป ร่วมกับบุตรชนในที่ไหน ๆ แม้แต่หงส์ยังถูกฆ่า
เพราะเหตุอยู่ร่วมกับกา"^๑

๒. การช่วยเหลือและให้คำแนะนำต่อมิตรด้วยความปรารถนาดี

การช่วยเหลือให้คำแนะนำต่อมิตร ก็คือ ช่วยกิจการของมิตรพร้อมทั้งชี้ทางให้
ทำในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้อง บทบาทของหงส์ที่ช่วยกิจการของมิตรและชี้ทางที่เป็นประโยชน์แก่มิตร
มีปรากฏในทีโศปเทศ ตอนที่ ๘ (สนธิ) ในนิทานเรื่องที่ ๑ ดังนี้

ในมคธเทศ มีสระชื่อมูลโลคฆล หงส์ ๒ ตัว ชื่อสังกฐะและวิกฐะ (Samkata
and Vikata) อาศัยอยู่ ณ ที่นั้นมาช้านาน เต่าตัวหนึ่งชื่อกัมพูกริว (kambugriva) ซึ่งเป็น
สหายของหงส์ทั้งสองก็อาศัยอยู่ ณ สระนั้นด้วย วันหนึ่งพวกเขาปลาได้มายังสระแห่งนี้และพูดกันว่า
จะรออยู่ที่นี้ก่อนในวันนี้ พรุ่งนี้เขาเราจะได้จับปลา เต่า และสัตว์อื่น ๆ ฆ่าเสียให้หมด เต่า
กัมพูกริวได้ฟังดังนั้นจึงนำความไปปรึกษากับหงส์ว่า ควรจะทำประการใดดี หงส์บอกให้เต่ารอสืบ
เรื่องราวให้รู้แน่ชัดก่อน ภายหลังจึงค่อยคิดอ่านให้ดีกว่าควรจะทำอย่างไร ฝ่ายเต่าซึ่งใจร้อน
ได้ขอร้องให้หงส์ช่วยพาตนหนีไปยังสระอื่นในวันนี้ หงส์ทั้งสองเห็นด้วยกับเต่า ว่า ถ้าไปยังสระ

^๑ Hitopadesa, p. 66.

อื่นใดก็คงจะปลอดภัย แต่เต่าจะไปทางบกด้วยวิธีใด เต่าเสนอความคิดว่าจะไปทางอากาศพร้อมกับหงส์ทั้งสองด้วยวิธีให้หงส์ทั้งสองคาบหอนไม้หอนเดียวกันแต่คนละข้าง เต่าจะเอาปากคาบหอนไม้ตรงกลาง และอาศัยกำลังปีกของหงส์ก็จะสามารถไปได้โดยง่าย เมื่อหงส์ได้ฟังเต่าเสนอความคิดเช่นนี้ก็ยอมรับว่าอุบายนี้ใช้ได้และยินดีที่จะช่วยเหลือพาเต่าไป แต่กระนั้นหงส์ก็ได้เตือนเต่าว่า "ธรรมชาติผู้ฉลาดเมื่อคิดถึงอุบายก็พึงนึกถึงอุบายด้วย" พร้อมกับนั้นก็กล่าวเตือนสติเต่าอีกว่า

เมื่อประชาชนทั้งหลายเห็นเราพาหอนไปในอากาศก็คงจะพุดจาอะไรบางอย่างเป็นแน่ เมื่อได้ยินคำพุดเหล่านั้น หากหอนกล่าวตอบ ความตายก็จะบังเกิดแก่หอนในทันที^๑

เต่าก็มีพุดรับคำเป็นมั่นเหมาะว่าจะไม่กล่าวอะไรออกมาเลย ครั้นหงส์และเต่าตกลงอุบายกันเรียบร้อยแล้วก็เริ่มกระทำตามอุบาย ฝ่ายบรรดาเด็กเลี้ยงโคเห็นเต่าถูกพาไปในอากาศก็วิ่งตามไปดู พร้อมกับร้องตะโกนต่าง ๆ นานา บ้างก็ว่าถ้าเต่าพลัดตกลงมาก็จะจัดการต้มกินเสีย บ้างก็ว่าต้องเอากลับไปบ้านและกินเสีย บ้างก็ว่าจะหาไฟมาย่างกินเสียที่นี้เลย ฝ่ายเต่าเมื่อได้ยินถ้อยคำหยามคายเกรี้ยวกราดดังนั้นก็เหือกคาคาด ลืมความตั้งใจดั้งเดิมของตน ร้องออกมาด้วยความโกรธว่า เจ้าจะได้กินก็แต่กระดูกและซี่ง่่าเท่านั้น ทันทีที่เอาปากเต่าก็หลุดจากไม้ตกลงมาและถูกเด็กเลี้ยงโคเหล่านั้นฆ่ากิน

เรื่องราวในหิโตปเทศตอนนี้แสดงถึงความมีน้ำใจของหงส์ที่พร้อมจะช่วยเหลือเต่า และได้ให้คำแนะนำตักเตือนเต่าด้วยความปรารถนาดี แต่เต่าทะนงตนเองไม่เชื่อหงส์จึงพบกับความตาย ในหิโตปเทศได้แสดงสุภาษิตสนับสนุนนิทานเรื่องนี้ถึงการที่เต่าไม่เชื่อฟังคำตักเตือนของเพื่อนผู้หวังดีไว้ว่า

"ผู้ใดไม่ยินดีคำตักเตือนของเพื่อนผู้ปรารถนาเกื้อกูลยอมพิณาศ์ เสมือนเต่าโง่พลัดจากไม้ (ที่คาบไว้)"^๒

^๑ Hitopadesa, p. 88.

^๒ Ibid.

๓. การมีความรักแท้ในครอบครัว

ในกถาสวัสดิการ ลัมภะที่ ๑๒ ตวัคที่ ๒ ไก่กล่าวถึงพฤติกรรมของหงส์ที่นำสรรเสริญไว้ตอนหนึ่งคือ ความรักระหว่างหงส์ตัวเมียคู่หนึ่งที่มีรักแท้ต่อกัน กล่าวคือ มีรักเคียงมั่นคง และช่วยเหลือครอบครัวของตนเมื่อตกอยู่ในภาวะคับขันอย่างสุดความสามารถ ดังปรากฏเรื่องราวดังนี้

หงส์ตัวเมียคู่หนึ่งทำรังอยู่บนต้นอินทผลัม (Icharjūrapādapa) วันหนึ่งพายุพัดอย่างรุนแรงจนทำให้ต้นไม้โค่นล้มลง เป็นเหตุให้หงส์ทั้งคู่พลัดพรากจากกัน เข้าวันรุ่งขึ้นเมื่อพายุสงบหงส์ตัวผู้ได้ออกตามหาหงส์ตัวเมีย เทียวค้นหาจนทั่วทุกแห่งทั้งในสระน้ำ และบนท้องฟ้าแต่ไม่พบ ในที่สุดได้บินมายังทะเลสาบมานัสซึ่งหงส์ทั้งหลายมักจะไปพักผ่อน และ ณ ที่นั่นเองหงส์ตัวผู้ก็พบกับนางหงส์สมุทรยา จึงได้อยู่ร่วมกัน ณ ที่นั้นจนตลอดฤดูฝน หลังจากฤดูฝนหงส์ทั้งคู่ก็บินจากทะเลสาบมานัสไปยังยอดเขาเพื่อหาความสุขร่วมกันอีก ณ ยอดเขานี้เองนางหงส์ถูกนายพรานยิงด้วยธนูถึงแก่ความตาย เมื่อหงส์ตัวผู้เห็นดังนั้นก็ตกใจกลัวมาก ได้บินเคล็ดหนีจากที่นั้นไปด้วยความเศร้าเสียใจอย่างยิ่ง ขณะที่นายพรานนำนางหงส์ที่ตายแล้วเดินไป ก็มีนายพรานอีกกลุ่มหนึ่งเดินตรงมาในทางเดียวกัน นายพรานกล่าวว่านายพรานกลุ่มหลังนี้จะมาแย่งชิงหงส์จากเขาไป จึงใช้มีดตัดหญ้าแถว ๆ นั้นแล้วหมกนางหงส์ตายตัวนั้นไว้ในกองหญ้า เมื่อเห็นว่านายพรานกลุ่มหลังนี้ผ่านไปแล้ว นายพรานจึงกลับมาเพื่อจะเอานางหงส์ที่ซ่อนไว้ แต่พอมาถึงเขาก็ต้องพบกับความประหลาดใจ เพราะนางหงส์ตัวนั้นได้บินหนีไปแล้ว เนื่องจากหญ้าที่ตัดคลุมร่างนางหงส์นั้นเป็นยาสมุนไพรชนิดหนึ่งที่มีอำนาจในการรักษาแผลและช่วยให้ฟื้นคืนชีวิตได้

ฝ่ายหงส์ตัวผู้บินไปที่ริมหนองน้ำแห่งหนึ่งซึ่งมีฝูงหงส์หลายอยู่ ณ ที่นั้นมากมาย เขาเข้าไปรวมกลุ่มกับฝูงหงส์เหล่านั้นในสภาพที่โศกสลด ทันใดนั้นเองชายหาปลาคนหนึ่งได้ใช้แหเหวี่ยงเพื่อจับนกทั้งหลาย เป็นเหตุให้หงส์ตัวผู้ตัวนั้นถูกคลุมอยู่ในแหด้วย ขณะนั้นนางหงส์ซึ่งฟื้นคืนชีวิตกำลังบินตามหาหงส์ผู้สามีได้บินผ่านมา พบหงส์ผู้สามีถูกแหคลุมอยู่ ก็ตกใจมาก หันมองไปรอบ ๆ เพื่อหาวิธีช่วยเหลือ จึงได้เห็นสร้อยเพชร เส้นหนึ่งของคนทิ้งไปเล่นน้ำในหนองได้ถอย

วางไว้บนเสื่อผ้าที่ริมหนองน้ำ นางหงส์จึงตรงเข้าไปใช้ปากคีบสร้อยคอขึ้น และใช้หลอดล่อชาย
 หาปลาด้วยการบินผ่านหน้าเขาไปอย่างช้า ๆ อนุบายของนางหงส์วิธีนี้สำเร็จจนลงอย่างที่ยิ่ง กล่าวคือ
 เมื่อชายหาปลาเห็นสร้อยเพชรที่นางหงส์คาบอยู่ ก็ทิ้งแหที่คลุมงกทั้งหลายทันที และใช้ไม้ไล่ต้อนาง
 หงส์เพื่อจะเอาสร้อยเส้นนั้น^๑ นางหงส์บินเอาสร้อยเพชรไปวางไว้บนยอดหินก้อนหนึ่งที่ห่างไกล
 ชายหาปลาก็บินตามขึ้นไปเก็บ ฝ่ายนางหงส์รีบบินกลับไปยังที่ชายหาปลาทิ้งแหไว้ ใช้ปากจิกสิง
 ตัวหนึ่งซึ่งหลับอยู่บนต้นไม้ใกล้กับแหที่คลุมหงส์ผู้สามี ถึงถูกจิกก็ตกใจหล่นลงมาบนแห และฉีกแห
 ขาดไป ดังนั้นหงส์ทั้งหมดจึงบินหนีไปได้ หลังจากนั้นหงส์สามีภรรยาจึงได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข
 อีกครั้งหนึ่ง

จากเรื่องราวข้างบนนี้จะเห็นว่าหงส์ตัวผู้และหงส์ตัวเมียแสดงความรักซึ่งกันและ
 กันอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อหงส์ตัวเมียหายไป หงส์ตัวผู้ก็ตามหา และเมื่อหงส์ตัวเมียถูกยิงตาย
 หงส์ตัวผู้ก็เศร้าโศกเสียใจอย่างยิ่ง ฝ่ายหงส์ตัวเมียเมื่อรอดพ้นจากความตายเห็นหงส์ตัวผู้ตกอยู่ใน
 อันตราย ก็แสดงความรักแก่ด้วยการหาทางช่วยเหลือจนหงส์ตัวผู้รอดพ้นจากอันตราย นับได้ว่า
 หงส์ตัวผู้และหงส์ตัวเมียในเรื่องนี้แสดงคุณธรรมอันสูงส่งในเรื่องความรักระหว่างคู่ครองอย่างน่า
 สรรเสริญยิ่ง

๔. การยอมสละชีวิตเพื่อช่วยเหลือเป็นนาย

ในชาคกมาลา เรื่องหงส์ซาคก ไก่กล่าวถึงพฤติกรรมของหงส์ที่แสดงคุณธรรม
 อันสูงเยี่ยม คือ เมื่อผู้เป็นนายต้องประสบเคราะห์กรรม ผู้เป็นบ่าวก็เต็มใจอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วย
 และยอมสละชีวิตแทนเพื่อให้นายของตนรอดพ้นจากเคราะห์กรรมนั้น ดังปรากฏเรื่องราวดังนี้

^๑ Kathāsaritsāgara, XII. 2.143.

กาลครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ชื่อธุดรธาภฏ มีบริวารหลายร้อย อาศัยอยู่ที่ทะเลสาบมานัส หัวหน้าบริวารหงส์ชื่อ สุมุข เป็นผู้ฉลาดในการบริหาร รู้จักนโยบายที่ชอบและไม่ชอบ มีปัญญาหลักแหลม ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมคือความกรุณา ความซื่อสัตย์ และความ پاک เพียร เป็นผู้มีความรักนับถือพญาหงส์ผู้ เป็นประมุขยิ่งนัก พญาหงส์และอำมาตย์หงส์ สุมุขต่างก็มีคุณสมบัติเช่นเดียวกัน หงส์ทั้งสองได้สั่งสอนบริวารหงส์เหมือนหนึ่งอาจารย์กับหัวหน้าที่ศิษย์สอนศิษย์ทั้งหลาย อบรมจิตใจให้ปฏิบัติต่อกันด้วยความประพฤตินั่งนิ่ง คุณธรรมของหงส์ทั้งสองได้แพร่กระจายไปเป็นที่กล่าวขวัญอยู่เสมอในหมู่ฤษี นาค วิหารธร และเหล่าเทวดา

ครั้งนั้นพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์อยู่ใน กรุงพาราณสี ทรงทราบข่าวคุณธรรมของพญาหงส์และหงส์เสนาบดี บังเกิดความสนพระทัยใครจะเห็นหงส์ทั้งสองนั้น จึงตรัสกับอำมาตย์ให้ช่วยจัดการคึกคักหาอายุให้พระองค์ได้ชมหงส์ประเสริฐทั้งสองนั้น อำมาตย์ได้ทูลเสนอความคิดให้พระองค์ทรงสร้างสระอันงามวิจิตรขึ้น พร้อมกับป่าวประกาศพระราชทานความคุ้มครองแก่บรรดา นกทุกชนิดที่จะมาอาศัยอยู่ในสระนี้ให้ทราบทั่วกันทุกวัน ข่าวลือเรื่องความสวยงามของสระอาจชักนำให้หงส์เกิดความอยาก رؤอยาก เห็นแล้วมายังสระนี้ได้ พระเจ้าพรหมทัตทรงเห็นชอบด้วยรับสั่งให้สร้างสระที่งามยิ่งกว่าสระมานัสใกล้กับพระอุทยานชานพระนคร ภายในสระมีน้ำใสบริสุทธิ์จนแลเห็นพื้นดินในท้องสระได้ชัดเจน ประกอบด้วยดอกบัวนานาชนิดและพรรณไม้น้ำต่าง ๆ มีไม้ยืนต้นออกดอกแกว่งกิ่งก้านอยู่รอบ ๆ สระ ความงามของสระที่สร้างขึ้นนั้นมากมายสุดพรรณนาได้ พระองค์ทรงป่าวประกาศรับรองความปลอดภัยทุกวัน

ครั้งนั้นมีหงส์หนุ่ม ๒ ตัวในฝูงหงส์ของพญาหงส์ธุดรธาภฏ ได้ออกท่องเที่ยวจากทะเลสาบมานัสจนมาถึงอาณาจักรของท้าวพรหมทัต เมื่อได้เห็นสระและความสวยงามอันน่าพิศวงพร้อมทั้งหมู่บัณฑูรทั้งหลายกำลังลงเล่นน้ำในสระนั้นส่งเสียงร้องชมก็พอใจอย่างยิ่ง หงส์ทั้งคู่จึงพักอาศัยอยู่ที่นั่นอย่างแสนสำราญจนกระทั่งถึงฤดูวสันตจึงได้กลับสู่ทะเลสาบมานัส เมื่อไปถึงได้พรรณนาถึงความล้าเลิศของสระที่ได้ประสมมาแก่พญาหงส์ทุกประการพร้อมทั้งกล่าวชักชวนให้พระองค์เสด็จไปเมื่อสิ้นฤดูฝนแล้ว หงส์ทั้งหลายเมื่อได้ฟังก็เกิดความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะเห็นสระนั้น

พญาหงส์ตรัสถามความเห็นของอำมาตย์สุมุข สุมุขทูลทักท้วงว่าอาจเป็นเครื่องล่อ เพราะวิสัย
มนุษย์นั้นการกระทำและจิตใจมักไม่ตรงกัน แต่ถาหงส์ทั้งหลายต้องการจะชมสระจริง ๆ ก็ไม่ควร
อยู่นาน หรือตั้งใจไปอาศัยอยู่ที่นั่นเลย ควรเพียงชมความงามเสร็จแล้วก็กลับ พญาหงส์เห็นด้วย
กับสุมุขอำมาตย์ และเมื่อพนรบเร้าของบรรดาบริวารหงส์ไม่ได้จึงตกลงยอมตามความประสงค์
พากันบินไปยังสระ เมื่อหงส์ทั้งหลายได้เห็นสระอันสวยงามก็ปิติยินดีอย่างยิ่ง เพราะทั้งแปลกและ
สวยงามกว่าทะเลสาบมานัส จนกระทั่งลึ่มดินที่อยู่เดิมโดยสิ้นเชิง

ฝ่ายผู้รักษาสระ เมื่อเห็นพญาหงส์และอำมาตย์หงส์มายังสระก็ทึ่งใจ รินนำความ
ไปกราบทูลพระเจ้าพรหมทัต พระองค์สั่งให้พรานนกผู้ชำนาญและมีฝีมือเยี่ยมจับหงส์นั้นให้ได้
พรานนกรับคำสั่งแล้วมาคอยสังเกตสถานที่ที่หงส์ทั้งสองชอบท่องเที่ยวบ่อย ๆ แล้วจัดการวางแร้ว
ซุ่มซ่อนอย่างมิดชิด ในที่สุดพญาหงส์ก็ตึกแร้วของนายพราน พญาหงส์ส่งเสียงร้องให้ทราบถึงภัย
ทำให้บริวารหงส์ตกใจพากันเตลิกบินหนีขึ้นสู่อากาศ แต่สุมุขอำมาตย์หาได้ห่างไปจากพญาหงส์ไม่
ยินดีที่จะร่วมผจญภัยอันตรายด้วยกัน ถึงแม้พญาหงส์จะขอร้องให้สุมุขอำมาตย์รีบจากไป เพราะ
ถึงอย่างไรก็ช่วยพระองค์ไม่ได้ และสุมุขอาจมีอันตรายถึงแก่ชีวิตด้วย แต่สุมุขอำมาตย์แสดงจิตใจ
อันประเสริฐรู้ว่าการกล่าววาทณ์ไม่กลัวตาย จะอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพระองค์ ถึงคำกล่าวที่สุมุข
อำมาตย์กล่าวกับพญาหงส์ดังนี้

ถึงข้าพเจ้า อยู่ที่นี้ ความตายครั้งสุดท้ายของข้าพเจ้าก็มีไซ้จะไม่มี ถ้าข้าพเจ้าไปก็ไซ้ว่า
ข้าพเจ้าจะพบความแก่และความตาย เมื่อพระองค์เป็นสุขข้าพเจ้าได้อยู่วิบใช้ใกล้ชิดเมื่อ
พระองค์มีทุกข์ข้าพเจ้าจะทิ้งไปไถ่อย่างไร ถาหากว่าข้าพเจ้าละทิ้งพระองค์เพราะเห็นแก่
ชีวิตของข้าพเจ้าซึ่งน้อยนิกคฺจเส่นกายแล้ว ข้าพเจ้าจะหาเครื่องป้องกันที่โหนมาก่าบั้งค้ำ
นินทาวาราย ชาแถมหาราช ข้าพเจ้าไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะทิ้งพระองค์ไปในคราววิบัติ
ข้าพเจ้ายินดีรับชะตากรรมทุกอย่างที่จะเกิดขึ้นแก่พระองค์

พญาหงส์และหงส์อำมาตย์ต่างโต้ตอบกันไปมา เนื่องจากพญาหงส์ต้องการให้
 สุขุมไปเสีย แต่สุขุมไม่ยอมไป เพราะความรักในตัวพญาหงส์มีมากกว่าความห่วงใยในชีวิตตนเอง

ขณะที่ทั้งสอง เกียงแย่งแสดงความรักซึ่งกันและกันอยู่นั้น พรานได้เข้ามา
 เพื่อตรวจดูแล้ว พบว่าหงส์ตัวหนึ่งตึกแล้ว อีกตัวหนึ่งมิได้ตึก แต่อยู่เป็นเพื่อนก็อัสจรรยใจ จึง
 ถามคหบดีความสงสัยว่าหงส์ตัวที่ไม่ได้ตึกแล้วมีอิสระที่จะบินหนีได้แต่เหตุใดจึงไม่หนี สุขุมอำมาตย์
 ได้กล่าวตอบพรานอันแสดงถึงความรักอย่างสูงที่มีต่อพญาหงส์ว่า หงส์ตัวที่ตึกแล้วเป็นพระราช
 ของตน เป็นสหายของตนผู้ซึ่งตนรักยิ่งกว่าชีวิต ตอนนี้องค์กษัตริย์ได้รับความทุกข์ ฉะนั้นตน
 จึงไม่อาจทอดทิ้งพระองค์เพียงเพื่อหวังจะเอาชีวิตรอด เมื่อพรานได้ฟังคำตอบของสุขุมหงส์
 อำมาตย์จึงกล่าวว่าขอให้สุขุมหงส์ไปเสียเถิดตนต้องการเพียงพญาหงส์ตัวเดียวเท่านั้น สุขุมหงส์
 กลับบอกพรานว่าถ้าประสงค์จะเอาหงส์เพียงตัวเดียวก็ขอให้ปล่อยพญาหงส์แล้วจับตนไปแทน
 คำตอบของสุขุมหงส์ทำให้นายพรานซึ่งโดยปกติวิสัยเป็นผู้มีใจกระต้างโดยอาชีพ บังเกิดความ
 ซาบซึ้งถึงคุณธรรมแห่งความกตัญญูที่สุขุมมีต่อพญาหงส์ ถึงกับพนมมือแสดงความเคารพแก่สุขุมหงส์
 และยินยอมปล่อยพญาหงส์ไป ถึงแม้จะรู้ว่าชกต่อกระแสน้ำของพระราชวัง คงมีข้อความ
 บรรยายถึงความรู้สึกของนายพรานไว้ดังนี้

ครั้งนั้น นายพรานนั้นแม้มีใจแข็งกระต้างเพราะปฏิบัติเสมอในสิ่งที่ให้ร้ายโดยอาชีพก็กลายเป็น
 เป็นผู้ที่มีใจอ่อนอ่อน เพราะวาจาของหงส์ที่แผ่ความหนักแน่นและอ่อนหวาน อุดมด้วยพลัง
 แห่งคุณธรรมคือความกตัญญู อันแสดงความรักในผู้เป็นนายโดยไม่เสียค่าชีวิต บังเกิด
 ความนับถืออย่างทวมทน พลังพนมมือแสดงความเคารพกล่าวกับสุขุมว่า ท่านผู้ประเสริฐ
 ท่านกล่าวได้คือแท้ คุณธรรมที่ท่านผู้สละชีวิตเพื่อผู้เป็นนายแสดงแล้ว ณ ที่นี้ เป็นสิ่งอัน
 อัสจรรยแม้ในหมู่มนุษย์หรือเทวดา ข้าพเจ้าพอใจโดยยลานั้น จะขอปล่อยพระราชอาชญาของท่าน
 เพราะวาไคร เล่าจะสามารถทำร้ายพระราชอาชญาเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของท่านได้^๑

^๑ Jātakamālā, p. 142.

กล่าวจบพรานก็ปล่อยพญาหงส์ให้หลุกพ้นจากแร้ว หงส์สุขุมไม่ได้คิดหนีกลับ
ขอร้องให้พรานนำคนและพญาหงส์เข้าไปเฝ้าพระราชาราช

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตได้ทอดพระเนตรหงส์ทั้งสองทรงยินดีมาก พร้อมทั้ง
ประหลาดพระทัยที่พรานสามารถนำหงส์ทั้งสองมาได้โดยมิได้ถูกมัดเลย ได้ตรัสถามเรื่องราวทั้งหมด
พรานจึงได้กราบทูลถึงเรื่องราวที่เป็นมาตั้งแต่ต้นจนจบ พระราชาทรงชื่นชมอย่างยิ่ง ประทาน
บัลลังก์เป็นที่นั่งแก่พญาหงส์ และประทานที่นั่งไม้ไผ่อันควรแก่ตำแหน่งเสนาบดีแก่สุขุม

หลังจากนั้นพญาหงส์ สุขุมหงส์และพระราชาก็สนทนาปราศรัยซึ่งกันและกัน
เมื่อได้สนทนากัน พระราชาก็ยิ่งชื่นชมหงส์ทั้งสองมากขึ้นเป็นลำดับ ทรงปรารถนาจะเป็นมิตร
กับหงส์ทั้งสองนั้น พญาหงส์เมื่อทราบว่าพระราชารารถนามิตรภาพก็ยินดีน้อมรับ พร้อมกับได้
แสดงธรรมถวายแก่พระราชาราช เมื่อได้เวลาอันเหมาะสมจึงได้ทูลลากลับไปยังที่อยู่อาศัย

จากตัวอย่างในเรื่องนี้แสดงคุณธรรมถึง ๒ ประการ คือ ประการแรก ความ
ประพฤติกุศลของผู้ที่ได้ชื่อว่าสัตว์บุรุษเช่นหงส์สุขุม เป็นความประพฤติกุศลที่แสดงคุณธรรมอันสูงยิ่งยากที่ผู้ใด
จะประพฤติกุศลเลียนแบบได้ ประการที่สอง ให้ข้อคิดที่ว่า ผู้มีกัลยาณมิตรย่อมสำเร็จประโยชน์ทุกอย่าง
แม้จะตกอยู่ในเหตุการณ์ที่ประกอบด้วยอันตรายอย่างยิ่ง ดังเช่นพญาหงส์ผู้มีสุขุมหงส์เป็นกัลยาณมิตร

---

๑ คำเรื่องของ ชาคกมาลา เหมือนกับ อรรถกถาชาคก ๓ เรื่อง คือ หงส์ชาคก
จุลหงส์ชาคก และมหาหงส์ชาคก (คูวิทยานิพนธ์หน้า ๘๒ เรื่องหงส์ในวรรณคดีบาดี) เอฟ. แมกซ์
มุลเลอร์ (F. Max Muller) กล่าวว่า ผู้แต่งชาคกมาลาได้เค้าเรื่องในจุลหงส์ชาคกเป็นส่วนใหญ่
บางตอนมีใจความตรงกันก็มี. อ้าง ชาคกมาลา แปลโดย หลวงวิจิตรวาทการโกศล (พระนคร :
มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๔๕๕), หน้า ๒๕๖.

การใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ

โดยทั่วไปหงส์หมายถึงนกน้ำ ซึ่งเราจะพบเสมอในการบรรยายของกวีในวรรณคดี มหาकाพย์ วรรณคดีบทละคร และวรรณคดีประเภทนิทาน ส่วนวรรณคดีก่อนนี้ขึ้นไปคือ วรรณคดี พระเวท และวรรณคดีอุบิชาติ กวีได้ใช้หงส์เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ การใช้หงส์เป็น สัญลักษณ์ของกวีจำแนกได้ดังนี้

ก. ใช้เป็นชื่อเรียกพระอาทิตย์

ในฤคเวท IV. 40.5 กล่าวว่

"หงส์นั่งในแสงสว่าง วสุเทพนั่งในกลางอากาศ พระนั่งในเวที (ที่บูชาไฟ) แหก (ผู้มาเยือน) นั่งในเรือน"^๑

ข้อความข้างบนนี้ ราล์ฟ ที. เอช. กริฟฟิท (Ralph T. H. Griffith) ให้คำอธิบายไว้ในเชิงอรรถว่า "หงส์นั่งในแสงสว่าง" คือ พระอาทิตย์ วสุเทพ คือ ลม และ พระ คือ พระอัคนิเทพ^๒

เมื่อพิจารณาจากข้อความในฤคเวทและคำอธิบายของ ราล์ฟ ที. เอช. กริฟฟิท แล้ว ผู้วิจัยเห็นว่ากรณีที่กวีเรียกพระอาทิตย์ว่า หงส์ นั้น สามารถตีความหมายได้ ๒ ประการ ประการแรก หงส์เป็นนกที่บินได้สูงกว่านกชนิดอื่น ๆ การบินสูงจึงเหมาะในการนำมาเปรียบ เทียบเรียกพระอาทิตย์ ประการที่สอง เป็นการยกย่องหงส์เป็นพิเศษ ทั้งนี้เนื่องจากพระอาทิตย์ เป็นเทพที่ชาวอินเดียนับถือมากในสมัยพระเวท จะเห็นได้จากเทพองค์อื่น ๆ ถูกจัดเข้าอยู่

^๑RV. IV. 40.5.

^๒The Hymns of the Rgveda, tr. by Ralph T. H. Griffith, 5th ed. (Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1971), p. 446.

ในประเภทของดวงอาทิตย์มีมากมาย เช่น พระอาทิตย์ที่เป็นเทพแห่งไฟ เมื่อเป็นไฟในสวรรค์พระอาทิตย์ก็คือดวงอาทิตย์ พระวินัยผู้มีลักษณะประจำองค์เรียกว่า "ตรีวิกรม" (ผู้มีการก้าว ๓ ก้าว) ก็หมายถึงทางเดิน ๓ ทางของแสงอาทิตย์ที่ส่องแสงไปในสวรรค์ ในอากาศ และในโลก และอุษาเทวีก็คือดวงอาทิตย์ที่ฉายจับขอบฟ้าเวลาอรุณ ทั้งนี้เป็นต้น^๑ ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงพระอาทิตย์ที่ลอยเด่นอยู่ในท้องฟ้าว่าหงส์ จึงแสดงว่าหงส์เป็นนกที่วิญญูและชื่นชอบ จึงได้เรียกชื่อพระอาทิตย์ว่าหงส์

ข. ใช้เป็นสัญลักษณ์แทน 'อาตมัน'

ในคัมภีร์อุปนิษัท หงส์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนดวงวิญญาณ (อาตมัน) ดังปรากฏใน พุทธทาร์ณยะอุปนิษัท (Bṛhad Āraṇyaka Upaniṣad) ศเวตาศวตระอุปนิษัท (Śvetasvatara Upaniṣad) และไมตรีอุปนิษัท (Maitri Upaniṣad) ดังนี้

ในพุทธทาร์ณยะอุปนิษัท ๔.๓.๑๑-๑๒ ตอนบรรยายสภาพความฝัน (The State of Dreaming) กล่าวว่า ร่างกายกับวิญญาณเป็นคนละส่วนกัน เมื่อร่างกายหลับ วิญญาณไม่หลับก็จะออกจากร่างล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ ในบทร้อยกรองนี้ หงส์เป็นสัญลักษณ์ของวิญญาณที่ล่องลอยไปมา ปรากฏข้อความในบทร้อยกรองดังนี้

---

^๑ ศักดิ์ศรี แยมักคา, "พระอาทิตย์ในวรรณคดีพระเวท" อักษรศาสตร์ ฉบับฉลองครบรอบ ๖๐ ปี แห่งการสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๔ - ๕.

๑๑. เมื่อร่างกายหลับ วิญญาณไม่หลับ
มองดูร่างกายที่หลับคอยความเคลื่อนไหว
เมื่อมีแสงสว่าง ก็กลับคืนสู่ร่าง
เขาเป็นผู้ประเสริฐ เป็นวิญญาณดวงหนึ่ง (หงส์)
๑๒. คุณกาย (ใต้อยู่) กับลมหายใจ
(เมื่อร่างกายหลับ) วิญญาณออกไปจากร่าง
เขาไปทุกหนทุกแห่งที่พอใจ
เขาเป็นผู้ประเสริฐ เป็นวิญญาณดวงหนึ่ง (หงส์)^๑

ในเสวตาศวตาระอนุภิกษิ I. 6 หงส์ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนวิญญาณที่ล่องลอยไปมา
เช่นเดียวกัน ก็ปรากฏข้อความดังนี้

ในวัฏจักรแห่งพระพรหมนี้ ปริมาณันทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างประปรี้กระเป่า
ปริมาณันปรากฏอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง
ในวัฏจักรของพรหมัน วิญญาณ (หงส์) ล่องลอยไปมา
เข้าใจวาตนเองและปริมาณันแตกต่างกัน (เป็นคนละอย่าง)
เมื่อได้รับการโปรคปรานโดยปริมาณัน วิญญาณนั้นก็เข้าถึงความเป็นอมตะ^๒

และในเสวตาศวตาระอนุภิกษิที่อีกบทหนึ่ง คือ VI. 15 กล่าวถึงหงส์ว่าเป็นวิญญาณ
ที่อยู่ในท่ามกลางโลกนี้ ดังนี้

---

^๑ Brhadāranyaka Upaniṣad, 4.3.11-12 in Robert Ernest Hume,
The Thirteen Principal Upaniṣads (London : Oxford University Press),
pp. 134-135.

^๒ Svetasvatara-Upaniṣad, I. 6 in Ibid., p. 395.

วิญญาณ (หงส์) อยู่ในท่ามกลางโลกนี้
 เช่นเดียวกับไฟเข้าไปอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร
 โดยการรู้จักอาตมันเท่านั้น บุคคลจึงจะข้ามพ้นความตายไปได้
 ไม่มีทางอื่นใดที่บุคคลจะถึงที่นั่นได้ (ข้ามพ้นความตายได้) นอกจากรู้จักอาตมัน^๑

และในไมตรีอุปนิษัท หงส์ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนวิญญาณ (Spirit) เช่นกัน
 โดยกล่าวว่า เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับปรมาตมัน และเป็นอันเดียวกับเทพเจ้าและอำนาจอื่น ๆ
 ดังปรากฏข้อความดังนี้

อาตมัน (Ātman) เป็นพระเจ้าสูงสุด (Iśāna) เป็นพระผู้เป็นเจ้าของทรงไว้ซึ่งความเมตตา
 (Sambhu) เป็นสภาพที่คงอยู่ (Bhava) เป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุดที่ใครต่อทวนเกรง (Rudra)
 เป็นเทพเจ้าแห่งการสร้าง (Prajāpati) เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง (Viśvasṛj) เป็น
 หิรัญยครภ (Hiraṇyagarbha) เป็นสัจธรรม (Satya) เป็นตัวชีวิต (prāṇa)
 เป็นดวงวิญญาณ (hamsa) เป็นผู้ลงโทษหรือเป็นผู้บังคับบัญชาหรือเป็นผู้สั่งสอน (Sāstr)
 เป็นผู้แผ่ฐานไปทั่วทุกทิศ (Viśnu) เป็นนเรศวร (Nārāyaṇa) เป็นผู้โอบแสงสว่าง (Arka)
 เป็นผู้เร่งเร้า (Sāvitr) เป็นผู้สร้าง (Dhātṛ) เป็นผู้คล้มบัณฑล เป็นจอมแห่งเทวดา
 เป็นพระจันทร์ เป็นผู้ให้ความร้อน เป็นผู้มีนัยตาตั้งพัน เป็นลูกไฟใหญ่เหมือนไฟที่มีไฟ
 ปกคลุม สมควรที่เราควรปรารถนาจะรู้จัก และเป็นผู้ที่ใคร ๆ ควรแสวงหาอย่างแท้จริง^๒

ค. ใช้เป็นสัญลักษณ์หมายถึง 'ลมปราณ'

ในเกาส์ตีอุปนิษัท (Kauśītaki - Upaniṣad) I. 5 กล่าวว่าบุคคลสามารถ
 บุษายัญญวาทเทพเจ้าได้โดยลมหายใจในขณะที่ที่พูด และบุษายัญญวาทคำพูดในขณะที่หายใจ การ
 กำหนดลมหายใจเข้าออกนี้ ในปราณยามหรือการบังคับลมหายใจ มีข้อความกล่าวไว้ในโยคสูตร
 ซึ่งเป็นวิชาที่ให้ความสำคัญแก่การควบคุมลมหายใจ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดสมาธิและเพื่อ

^๑ Śvetasvatara-Upaniṣad, VI. 15 in Ibid., p. 410.

^๒ Maitri Upaniṣad, 6.8 in Ibid., p. 429.

ความหลุดพ้นชั้นสูงสุดว่า เมื่อคนเราหายใจเข้า เขาทำเสียง หัม (ham) และเมื่อหายใจออก เขาทำเสียง สะ (sa) และด้วยวิธีนี้เองเขาได้ท่องสูตร (มนตร์ศักดิ์สิทธิ์) แล้วโดยไม่ได้อใส่ใจ ถ้าเขาจะท่องโดยไม่ให้ขาดช่วงเลย คือ หัม-สะ-หัม-สะ ไปเรื่อย ๆ นั่นก็คือเขาสามารถทำชีวิตามันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับปรมาตมัน^๑

ฉะนั้นคำว่า หัม-สะ (ham-sa) จึงเท่ากับเป็นสัญลักษณ์แทน 'ปราม' และการบังคับ 'ปราม' (ลมหายใจแห่งชีวิต) นี้แหละคือการทำให้อวิชฌานแต่ละดวงกลับคืนสู่ปรมาตมัน

ง. ใช้เป็นชื่อเรียกฤษีที่สำเร็จงานชั้นสูง

ฌาน คือ การเพ่งอารมณ์จิตใจแน่วแน่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นการทำสมาธิขั้นสูง ที่เกี่ยวกับค่านศาสนา^๒ ในมหาภารตะ (อนุศาสนบรรพ ๑๘๑.๘๘) และในงานเขียนอื่น ๆ กล่าวไว้เหมือนกันว่า ฤษีหรือนักบวช (sannyasin) มีอยู่ ๔ ชนิด เรียกชื่อตามลำดับของฌานที่ประณีตขึ้นไปกว่ากัน ดังนี้คือ กุฏิจะกะ (kuticaka) พุททะ (buhudaka) หงส์ (hamṣa) และบรมหงส์ (paramahamṣa)^๓ เมื่อพิจารณาคำที่ใช้เรียกฤษีในชั้นที่ ๓ และ ๔ ว่า หงส์ และบรมหงส์ แล้วจะเห็นว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับปรามยามตามโยคสูตร กล่าวถึง เมื่อหายใจเข้า มีเสียง หัม และเมื่อหายใจออกมีเสียง สะ หรืออีกนัยหนึ่งคำว่า หงส์ แยกเป็น หัม-สะ

^๑ Haridass Bhattacharyya, The Cultural Heritage of India (Calcutta : The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1960), 3 : 80.

^๒ Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, p. 521.

^๓ Pandurang Vamankane, History of Dharmasastra, vol. II, Part II, 2d ed. (Poona : Bhandardar Oriental Research Institute, 1974), p. 939.

(Ham-ṣa) ซึ่งมีความหมายว่า ฉันทือสิ่งนั้น หรือสิ่งนั้นคือฉันท^๑ ซึ่งเป็นคำสอนของคัมภีร์อุปนิษัท
 กังนันั้นักบวชหรือฤๅษีที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้น จึงได้รับยกย่องว่า หงส์ และ บรมหงส์
 ซึ่งแปลว่าหงส์ผู้สูงสุด^๒

---

^๑ Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary,
 p. 1286.

^๒ ในอุปนิษัทเล่มต่าง ๆ ได้อธิบายถึงการปฏิบัติตนของฤๅษีในชั้นที่ ๓ (หงส์) และชั้นที่ ๔
 (บรมหงส์) เอาไว้ดังนี้

หงส์ฤๅษี (hamṣa) เป็นผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านไม่เกิน ๑ คัน และอยู่ในเมืองไม่เกิน
 ๕ คันเพื่อการรับสิ่งของ หรือเป็นผู้ที่ยังชีพด้วยน้ำปัสสาวะของโคหรือมูลสัตว์ อาจจะทำอาหาร
 เป็นเวลา ๑ เดือน หรือกระทำการทรมานตนที่เรียกว่า จันทรายณะ

บรมหงส์ฤๅษี (paramahamṣa) ตามปกติจะอาศัยอยู่ตามต้นไม้ หรือบ้านร้าง หรือ
 ตามสุสาน อาจจะทำสมาธิเส่น้ำหรือเปลือยกาย ฤๅษีเหล่านี้เห็นอธรรมและธรรม อยู่เหนือ
 ความถูกและความผิด และอยู่เหนือความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ เขาปฏิบัติต่อทุกสิ่งเหมือนกันหมด
 เขามองทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นปรมาณูไม่ว่าก่อนคิดก่อนหนึ่งหรือหลังก่อนหนึ่ง เขาจะรับสิ่งของ
 จากคนทุกระดับ

ชาพาโลปนิษัท (Jabālopaniṣad) อธิบายเรื่องราวของบรมหงส์ฤๅษีอย่างยืดยาว
 โดยกล่าวว่า บุคคลเหล่านี้เป็นบรมหงส์ คือ สังวตตะกะ (Samvartaka) อารุณี (Arūni)
 เสวตเกตุ (Svetaketu) เป็นต้น ฤๅษีเหล่านี้ไม่ได้แสดงเครื่องหมายให้เห็นชัดแห่งลำดับชั้น
 ของเขา และไม่มีกฎเกณฑ์เห็นชัดเกี่ยวกับความประพฤติของเขา เขาไม่ได้ใ้ใจว่าจะได้หรือไม่ได้
 อาหารในขณะที่ออกไปรับสิ่งของบริจาค ฤๅษีเหล่านี้ไม่มีบ้านแต่จะท่องเที่ยวไปเรื่อย ๆ และอาจอยู่

ตามวิหาร กองหน้า จอมปลวก ไม้ต้นไม้ ริมฝั่งแม่น้ำ หรือในถ้ำ เขาจะไม่ผูกพันกับอะไร
เลย จุดสนใจของเขายู่ที่การเข้าถึงปรมาत्मันเท่านั้น

Pandurang Vaman Kane, History of Dharmasāstra, vol. II,
Part II, 2d ed. (Poona : Bhandarkar Oriental Research Institute, 1974),
pp. 939 - 941.